

OnderwijsInnovatie

Nummer 1 • maart 2014

Open Universiteit

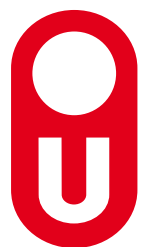
- Lesgeven onder een vergrootglas
- Kwaliteitsverschil opleidingen toegenomen in 2013
- Onderwijsvernieuwing door pionierende leraren
- Smartphone meet toetsangst

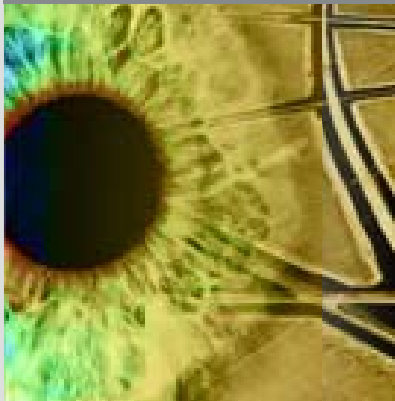
Bachelor en master

Doelgericht studeren

Kies voor de universiteit die bij je past

Open Universiteit
www.ou.nl

COLUMN

15 Kritische vrienden van de Lerarenagenda

Ferry Haan

INTERVIEW

9 Dynamische samenwerking Nederland heeft op ict-gebied een naam hoog te houden. Samenwerking tussen universiteiten en het bedrijfsleven is voor Bas van der Veldt (AFAS) en Sjaak Brinkkemper (Universiteit Utrecht) een vanzelfsprekendheid. 'Kenninstellingen moeten open staan voor vragen van het bedrijfsleven.'

NIEUWS

4 Onderwijsnieuws Chronologisch overzicht van drie maanden onderwijsnieuws.

30 Onderzoeksnieuws Een overzicht van recente ontwikkelingen in nationaal en internationaal onderzoek naar onderwijsinnovatie.

ONDERWIJS

16 Vrije studiekeuze mbo'ers inperken: oplossing of niet? Een kwart van de mbo'ers die doorstroomt naar het hbo haakt af in het eerste jaar. Die hoge studie-uitval is de Vereniging Hogescholen een doorn in het oog. Ze wil daarom meer mbo'ers weren voor een hbo-studie dan de minister.

27 Lesgeven onder een vergrootglas Zowel in de klas als bij afstandsleren spelen sociale media een steeds prominere rol. Wat mag, kan en moet met sociale media en wat is de rol van de docent en de onderwijsinstelling hierin?

36 Recordaantal studenten in het hoger onderwijs Het aantal nieuwe studenten in het hbo en wo is dit studiejaar flink gegroeid. In het hbo staat nu een recordaantal van ruim 440.000 studenten ingeschreven.

38 Tussentijdse overstap van hbo'ers steeds succesvoller Sinds dit studiejaar hebben studenten met een hbo-propedeuse niet langer zonder meer het recht om naar de universiteit te gaan. Opmerkelijk, want de helft van hen haalt binnen vier jaar het wo-diploma.

39 Kwaliteitsverschil opleidingen toegenomen in 2013

Er is de laatste jaren veel te doen over de kwaliteit van de opleidingen in het hoger onderwijs. In het NVAO-jaarbeeld 2013 lijkt het erop dat de hogescholen de weg naar boven weer gevonden hebben.

ONDERZOEK

32 Smartphone meet toetsangst Mobiele software applicaties maken het leven thuis en op het werk comfortabeler. Ook voor het onderwijs komen er steeds meer App's, vooral op het gebied van instructie en oefening. Maar er zijn ook andere creatieve toepassingen denkbaar, zoals het meten van toetsangst bij studenten.

OPINIE

12 Neoliberaal onderwijsbeleid Onderwijs wordt steeds meer een richtingstrijd. Met in het ene kamp bestuurskundigen en neoliberale economen en in het andere kamp psychologen en onderwijskundigen. De strijd gaat over de vraag of menselijk gedrag teruggebracht kan worden tot scores op ranglijstjes of bestaat er ook zoiets als innerlijke drijfveren en een moreel kompas?

PRAKTISCH ARTIKEL

17 Onderwijsvernieuwing door pionierende leraren Verschillende onderzoeken tonen het belang aan van het betrekken van leraren bij onderwijsinnovatieprocessen. Maar hoe kun je dat ondersteunen? Dit praktisch artikel doet verslag van een kwalitatief onderzoek naar de factoren die een rol spelen bij het ondersteunen en uitvoeren van onderwijsinnovatieprojecten aan de hand van een case uit de praktijk: het Onderwijs Pioniersprogramma. Uit het onderzoek blijkt dat het van belang is een ondersteuningsstructuur te bieden waarin voldoende tijd, ruimte, vertrouwen, enthousiasme, reflectie en waardering geboden wordt aan pionierende leraren in en buiten de school. De uitkomsten van het onderzoek zijn geformuleerd in adviezen voor leraren en schoolleiders die zelf vorm willen geven aan onderwijsinnovatie op hun school.

Deze rubriek is mede tot stand gekomen met bijdragen van het Hoger Onderwijs Persbureau.

DECEMBER

Dertien miljard voor 'Europese NWO'
Europa trekt tot 2020 zo'n dertien miljard euro uit voor de European Research Council. In de vorige periode had de Europese evenknie van onderzoeksfinancier NWO nog rond de 7,5 miljard te besteden. De ERC is een groot succes, niet in de laatste plaats voor Nederland: onze bijdrage is al jaren lager dan de opbrengst. De ERC valt de komende zeven jaar onder de paraplu van Horizon 2020, dat meerdere onderzoeksprogramma's bundelt. Zo is er bijvoorbeeld nog eens dertig miljard euro beschikbaar voor onderzoek naar zeven 'societal challenges', en kunnen innovatieve bedrijven rond de zes miljard euro verdelen.

Universiteitje spelen kan straks niet meer

Onderwijsminister Bussemaker gaat verbieden dat organisaties zichzelf universiteit noemen terwijl ze niet wettelijk erkend zijn. Ze komt vóór 2015 met een wetsvoorstel om de namen 'universiteit' en 'hogeschool' beter te beschermen. De minister reageert daarmee op de affaire rondom de Alhuraa universiteit, die jarenlang valse diploma's uitgaf en daarvoor werd veroordeeld. Bussemaker is niet de eerste onderwijsminister die iets probeert te doen aan organisaties die zichzelf ten onrechte universiteit of hogeschool noemen. Al in 2010 kondigde Van Bijsterveldt aan de namen wettelijk te willen beschermen, maar daar is het nooit van gekomen.

NWO scherpt integriteitsbeleid aan

Onderzoeksfinancier NWO gaat beter in de gaten houden of wetenschappers wel integer handelen. Onderzoekers die een NWO-beurs aanvragen of ontvangen, moeten voortaan verklaren dat ze de Nederlandse gedragscode wetenschapsbeoefening kennen en naleven. Daarnaast breidt NWO het Meldpunt Wetenschappelijke Integriteit uit. Dat is nu niet langer alleen maar bedoeld voor klachten over wetenschappers die bij een NWO-instituut werken, maar voor ieder

een die door NWO betaald wordt. Meer informatie: <http://www.nwo.nl/actueel/dossiers/wetenschappelijke+integriteit>

Weinig plek voor afgestudeerde academici

Afgestudeerde academici wacht een sombere arbeidsmarkt. Door de haperende economie en het feit dat ouderen langer doorwerken, wordt het tot 2018 moeilijk een goede baan te vinden, voorspelt het Maastrichtse Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt in een tweejaarlijks rapport. Ook het arbeidsmarktperspectief van hbo'ers is matig volgens het ROA, al hebben zij meer kans op een passende baan dan academici, die vaker onder hun niveau werken. Zowel voor hbo'ers als wo'ers geldt dat zorgopleidingen en technische opleidingen een veilige keus zijn. Meer informatie: http://www.roa.unimaas.nl/pdf_publications/2013/ROA_R_2013_11.pdf.

Hogescholen willen meer mbo'ers selecteren

De Vereniging Hogescholen is ontevreden over de eisen die minister Bussemaker wil stellen aan mbo'ers die doorstuderen in het hbo. Vanaf september 2015 heeft zo'n vijf procent van de mbo'ers niet meer automatisch toegang tot de hbo-opleiding van hun keuze. Met die maatregel wil Bussemaker de uitval onder mbo'ers aanpakken. Maar de hogescholen willen dat er instoomeisen gaan gelden voor alle opleidingen waar in het eerste jaar meer dan twintig procent van de mbo'ers uitvalt. Lees ook het artikel op pagina 16.

Invoering leenstelsel uitgesteld

De basisbeurs voor masterstudenten blijft in elk geval tot september 2015 bestaan. Minister Bussemaker stelt haar plannen om de beurs af te schaffen een jaar uit. De bezuinigingen op de ov-jaarkaart gaan pas in 2017 in en ook het experiment met een hoger collegegeld voor topstudies en honoursprogramma's wordt met ten minste

een jaar uitgesteld. Eerder dit jaar besloot de minister al dat bachelorstudenten hun basisbeurs pas in september 2015 zouden verliezen. Ze gaat de twee wetsvoorstellen nu samenvoegen en in één keer behandelen.

EU steekt 6,5 miljard in hoger onderwijs

De Europese Unie trekt de komende zeven jaar bijna 6,5 miljard euro uit voor het hoger onderwijs in Europa. Het hoger onderwijs krijgt bijna de helft van de vijftien miljard euro die de Europese Unie uittrekt voor Erasmus+, een nieuw programma dat eerdere Europese programma's voor onderwijs, jeugd en sport vervangt. Ook de populaire Erasmusbeurzen vallen hieronder. Als het aan Brussel ligt gaan de komende zeven jaar twee miljoen studenten met een Erasmusbeurs de grens over. Voor Nederland is in 2014 zeventien miljoen euro aan Erasmusbeurzen beschikbaar. Dat is vijf miljoen meer dan voorheen.

Europees leengarantiestelsel gaat door

In het programma Erasmus+ is een half miljard euro uitgetrokken voor het omstreden leengarantiestelsel. De EU staat vanaf dit jaar garant voor leningen die studenten afsluiten om een master te volgen in het buitenland. De Europese Commissie verwacht dat er ongeveer 200 duizend studenten gebruik van kunnen maken. De European Students Union is fel tegen de leengarantie. De studentenorganisatie vindt dat Europa jongeren niet zou moeten aanmoedigen om te lenen. Minister Bussemaker is wel voorstander van het leengarantiestelsel, omdat hierdoor meer buitenlandse studenten naar Nederland komen.

Ook prestatieafspraken in het mbo

Na universiteiten en hogescholen gaan ook mbo-instellingen prestatieafspraken maken met onderwijsminister Bussemaker. In het regeerakkoord stond al dat er 250 miljoen euro beschikbaar komt voor prestatieafspraken met het mbo. De onderwijsinstellingen moeten meer onderwijs gaan geven, hun niveau verhogen en zich sterker op de arbeidsmarkt richten. Wie goed presteert, krijgt meer geld. De minister heeft nog niet bekendgemaakt waarop ze de mbo-instellingen precies wil afrekenen.

Delft tevreden over mooc's

Er zijn drieduizend deelnemers geslaagd voor een gratis online cursus van de TU Delft over zonne-energie. Delft is erg tevreden over de deelname aan de mooc's. Wereldwijd begonnen vijftigduizend geïnteresseerden aan de cursus. Na een paar weken bleven er nog zo'n tienduizend over, waarvan er uiteindelijk drieduizend tentamen deden. Vrijwel iedereen behaalde het certificaat. Ook voor de introductiecursus waterbeheer was veel belangstelling. Bijna 25 duizend mensen schreven zich in. Uiteindelijk deden er 1.200 tentamen en daarvan slaagden er 550.

Masterdiploma kost bijna anderhalve ton

Het CBS heeft berekend dat een universitair masterdiploma gemiddeld zo'n 148 duizend euro kost. Een hbo-bachelordiploma is tienduizend euro goedkoper. Beide cijfers zijn gebaseerd op studenten die de 'gewone' route nemen, dus van havo naar hogeschool en van vwo naar universiteit. Dat is zeventig procent van de gevallen. Alle omwegen zijn in de berekening buiten beschouwing gelaten. Een diploma kan goedkoper als leerlingen braaf hun school doorlopen en studenten geen enkele studievertraging oplopen. Voor het wo-masterdiploma zou dat ruim dertienduizend euro schelen en voor het hbo-bachelordiploma elfduizend euro. Zie: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=82298NED&LA=NL>

Miljoenen voor toponderzoek

De beurzen uit het prestigieuze Zwaartekrachtprogramma zijn deze maand uitgereikt. Zes groepen wetenschappers krijgen in totaal 153 miljoen euro om onderzoek te doen naar immuunziekten, klimaatverandering en microbiologische processen. De beurzen variëren van 19,9 tot 31,9 miljoen euro. Enorme bedragen in vergelijking met 2,5 miljoen euro die de winnaar van de hoogste wetenschappelijke onderscheiding van Nederland, de Spinozapremie, krijgt voor onderzoek. Het geld is afkomstig van OCW en wordt verdeeld door een internationale beoordelingscommissie van NWO.

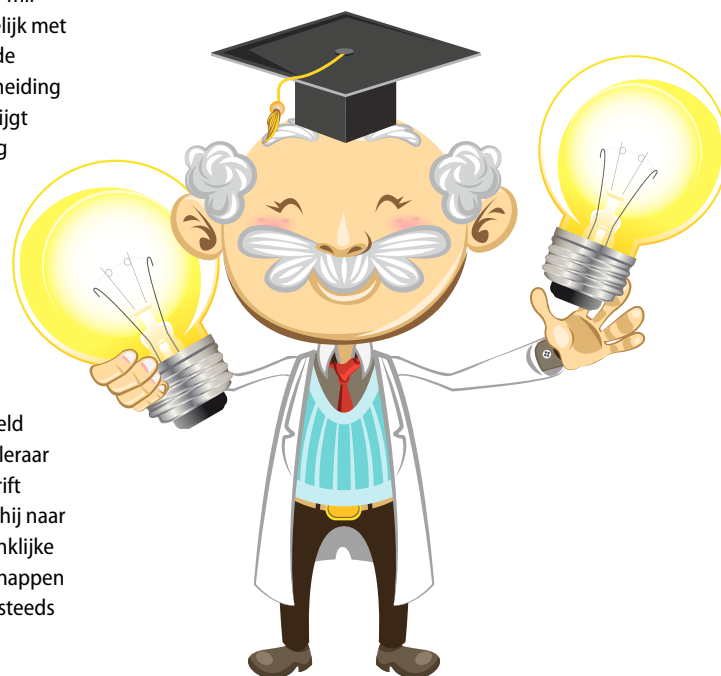
Hoe slimmer, hoe ouder

Nederlandse topwetenschappers worden ouder dan gewone stervelingen. Daarbij maakt het vakgebied niet uit: alfa's en bèta's leven gemiddeld even lang. Dat schrijft emeritus hoogleraar demografie Van de Kaa in het tijdschrift Demos. Net als vijf jaar geleden keek hij naar de leeftijd waarop leden van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen overlijden. Zijn conclusie: ze worden steeds ouder. Op 65-jarige leef

tijd hebben de circa vijfhonderd KNAW-leden naar verwachting nog ruim 21 jaar te leven. Dat is bijna twee jaar langer dan andere hoogopgeleiden en vier jaar langer dan de gemiddelde man. Over de situatie van vrouwen kan is weinig bekend; vroeger werden er slechts een paar vrouwen lid van de KNAW.

'Lectoren moeten meer lesgeven'

Lectoren zijn belangrijk voor de kwaliteit van het hbo, concludeert studentenorganisatie ISO in haar derde onderzoek naar lectoraten. Maar het onderwijs komt er bij de lectoren bekaaid af: ze ontwikkelen volgens ISO onderwijsprogramma's, geven gastcolleges of zijn betrokken bij afstudeertrajecten, maar zelf college geven doen ze nauwelijks. Daardoor hebben veel studenten geen idee wat een lector is. Vaak komen alleen de excellente plusklasjes met het onderzoek in aanraking. ISO wil dat alle studenten bij de lectoraten worden betrokken. Meer informatie over het ISO-onderzoek: <http://www.iso.nl/website/wp-content/uploads/2013/12/1314-Dichtbij-de-Student.pdf>

Nieuwe titels voor afgestudeerde hbo'ers

Hbo'ers mogen vanaf 2014 titels achter hun naam zetten die internationaal gebruikelijk zijn. Veel afgestudeerde hbo'ers mogen zichzelf straks bachelor (of master) 'of arts', 'of science' of 'of laws' noemen, de drie titels die tot nog toe waren gereserveerd voor wo-afgestudeerden. Sociale opleidingen moeten de titel 'of social work' toekennen, verpleegkunde: 'bachelor of nursing' en bedrijfskunde: 'bachelor of business administration'. Na lang touwtrekken ging de Tweede Kamer in 2013 eindelijk akkoord met het wetsvoorstel waarbij de hbo-titels meer in lijn zijn met wat internationaal gebruikelijk is.

JANUARI

Minder recidive door studie

Gevangenen die studeren, gaan na hun vrijlating minder vaak de fout in dan gevangenen die hun tijd anders besteden. Dat blijkt uit onderzoek in opdracht van het

Britse ministerie van Justitie. Van drieduizend Britten die tijdens hun celstraf konden studeren, ging negentien procent binnen een jaar weer de fout in. Van drieduizend vergelijkbare gevangenen die niet hadden gestudeerd, zat 26 procent binnen een jaar weer achter de tralies. Het onderzoek geeft geen verklaring voor dat verschil. Bij de Nederlandse Open Universiteit volgen jaarlijkse enkele tientallen gedetineerden een opleiding of cursus vanuit de gevangenis.

Minister enthousiast over online onderwijs

Minister Bussemaker wil dat universiteiten en hogescholen meer gebruik gaan maken van online onderwijs. Om dat te stimuleren, stelt ze de komende tijd één miljoen per jaar beschikbaar. De mogelijkheden van digitaal onderwijs zijn kansrijk vindt Bussemaker die wil dat instellingen het extra geld gebruiken om massieve open online courses (moocs) op te zetten. Dat zal het onderwijs voor studenten in Nederland verbeteren, maar ook de reputatie van Nederlandse instellingen in het buitenland goed doen, verwacht de minister.

Opnieuw Nederlands succes bij Europese onderzoeksbeurzen

Opnieuw boekt Nederland succes bij de Europese onderzoeksraad ERC. Volgens de raad gaan 29 van de 312 Europese consolidator grants naar Nederland. Dat is meer dan negen procent. Daarmee komt Nederland op de vierde plaats achter drie grote landen: het Verenigd Koninkrijk (62 beurzen), Duitsland (43) en Frankrijk (42). De beurzen zijn bedoeld voor ervaren wetenschappers van rond de veertig jaar en bedragen gemiddeld 1,84 miljoen euro. De wetenschappers kunnen daarmee hun onderzoeksgroep versterken.

Laatste kans voor drie Verpleegkunde-opleidingen

De Verpleegkunde-opleidingen van Hogeschool Rotterdam, Windesheim en Noordelijke Hogeschool Leeuwarden moeten binnen een jaar aantonen dat ze hun tekortkomingen hebben weggewerkt. Hun eindniveau is volgens de NVAO nu niet goed genoeg. De kritiek op de drie opleidingen komt niet uit de lucht vallen. In de Keuzegids Hogescholen doen de opleidingen het niet goed. Studenten hebben veel kritiek op het studieprogramma en hun docenten. De verbeterplannen van de drie opleidingen zijn inmiddels goedgekeurd. Over een jaar zal de NVAO bekijken wat ervan terecht is gekomen.

MBO Amersfoort digitaliseert examenproces

MBO Amersfoort gaat zijn 200 examenplannen en 2.500 examens digitaliseren met Nubiko. Hierdoor ontstaat meer regie en overzicht in de totstandkoming van de examens. Bovendien levert het digitaliseren naast een kwaliteitsverbetering ook 1 fte aan besparing op.

Boetes voor te laat inschrijven mogen niet

Veel hogescholen en universiteiten doen het, maar het mag niet: studenten die zich te laat voor een tentamen inschrijven een boete opleggen. Een Leidse rechtenstudent moest 225 euro betalen omdat ze zich te laat inschreef voor een aantal toetsen. Volgens universiteitenvereniging VSNU is dat geoorloofd, maar volgens de Onderwijsinspectie mogen faculteiten hun studenten geen boetes opleggen. Wie zich te laat inschrijft, heeft pech en mag in principe geen tentamen meer doen.

Weer minder studenten voor hbo-deeltijd

In 2009 gingen er nog tienduizend deeltijders met een bachelorstudie van start. Sindsdien daalt dat aantal jaarlijks. Momenteel volgen nog maar 6.100 mensen een hbo-deeltijdstudie. Reden: te duur. Want wie al een bachelor- of masterdiploma op zak heeft, betaalt sinds 2010 het instellingscollegegeld dat kan oplopen tot duizenden euro's per jaar. Het kabinet overweegt het deeltijdonderwijs vanaf 2017 niet langer te bekostigen en aan marktpartijen over te laten.

Voorlopig geen banen voor jonge onderwijzers

Lange tijd was de opleiding tot leraar in het basisonderwijs met afstand de grootste hbo-studie van ons land. De pabo is nog altijd de grootste hbo-opleiding, maar de belangstelling is inmiddels bijna gehalveerd ten opzichte van tien jaar geleden. Dat heeft te maken met de strengere eisen aan eerstejaars, maar ook met de sombere vooruitzichten op een baan. De werkgelegenheid in het

primair onderwijs daalt hard als gevolg van minder kinderen en oudere docenten die langer doorwerken. In 2012 waren er elfduizend banen minder dan in 2008 en het einde is nog niet in zicht volgens onderzoek van het Arbeidsmarktplatform Primair Onderwijs.

Europeanen steeds hoger opgeleid

Jonge Europeanen zijn steeds hoger opgeleid. Dat blijkt uit gegevens van het Europese statistiekbureau Eurostat. Over zes jaar zal veertig procent van alle jonge Europese dertigers een diploma van een hogeschool of universiteit hebben. Er zijn natuurlijk regionale verschillen. Zo telt Duitsland, toch de motor van de Europese economie, relatief weinig hoogopgeleiden: slechts 32 procent. In ons land heeft 42 procent van de dertigers tenminste een hbo-diploma. Volgens Eurostat tellen Ierland, Cyprus en Luxemburg de meeste jonge hoogopgeleiden: ongeveer de helft van hen heeft een diploma in het hoger onderwijs.

Gepromoveerden zien weinig in het hbo

Gepromoveerde wetenschappers overwegen zelden een carrière in het hbo. Ze vrezen dat ze alleen nog maar les geven en zijn bang voor statusverlies. Aan het imago van hogescholen valt dus nog wel wat te verbeteren, blijkt uit een rapport van kenniscentrum Zestor. Hogescholen moeten volgens Zestor duidelijker zijn in wat ze wetenschappers te bieden hebben. Veel hogescholen willen meer gepromoveerden in dienst nemen. Voor die groep een uitgelezen kans: slechts twintig procent van hen kan bij een universiteit aan de slag, de rest moet elders carrière maken.

Leiden doet mee aan mooc-certificaten

Universiteit Leiden is de eerste Nederlandse universiteit die certificaten uitgeeft aan studenten die via mooc-platform Coursera een cursus volgen. Mooc-deelnemers aan het zogeheten signature track volgen precies dezelfde cursus als niet-betalende deelnemers, maar moeten zich bij elke toets identi-

ficeren via id-controle of gezichtsherkenningsoftware. Halen de betalende studenten het vak, dan krijgen ze een statement of accomplishment. Dat certificaat kost ongeveer 36 euro.

Hanzehogeschool investeert 10 miljoen in ict

Hanzehogeschool Groningen gaat de komende jaren tien miljoen euro investeren in 'Hanze Innovate'; een project waarbij de ict-omgeving van de hogeschool vernieuwd wordt. Communicatie, toetsen, website, studenten inschrijven, documenten delen, leerwerkplekken, het onderzoek en de bedrijfsvoering zullen daardoor steeds digitaal en flexibeler worden.

Staatssecretaris wil open access

Staatssecretaris Sander Dekker wil dat wetenschappers en uitgevers van wetenschappelijke tijdschriften geen paywall opwerpen voor wetenschappelijke media. Onderzoek waar de samenleving voor heeft betaald, moet volgens hem direct na publicatie vrij toegankelijk zijn voor iedereen die er kennis van wil nemen. Dekker wil volledig open access, wat inhoudt dat wetenschappelijke artikelen van meet af aan gratis toegankelijk zijn voor een ieder die daar belangstelling voor heeft.

FEBRUARI

'Meer goede opleidingen in 2013'

Er waren in 2013 meer goede opleidingen en instellingen dan in voorgaande jaren, constateert de NVAO. Vooral het hbo heeft een flinke inhaalslag gemaakt. De NVAO heeft op een rijtje gezet hoe vaak Nederlandse universiteiten, hogescholen en hun opleidingen in 2013 het accreditatieoordeel 'voldoende', 'goed', 'excellent' en 'onvoldoende' kregen. Het opvallendst is de toename van het aantal goede beoordelingen: dat steeg van zeven naar elf procent. Volgens de NVAO is dit vooral te danken aan het hbo, waar de afgelopen jaren hard gewerkt is om het eindniveau te verbeteren. Zie ook pagina 39.

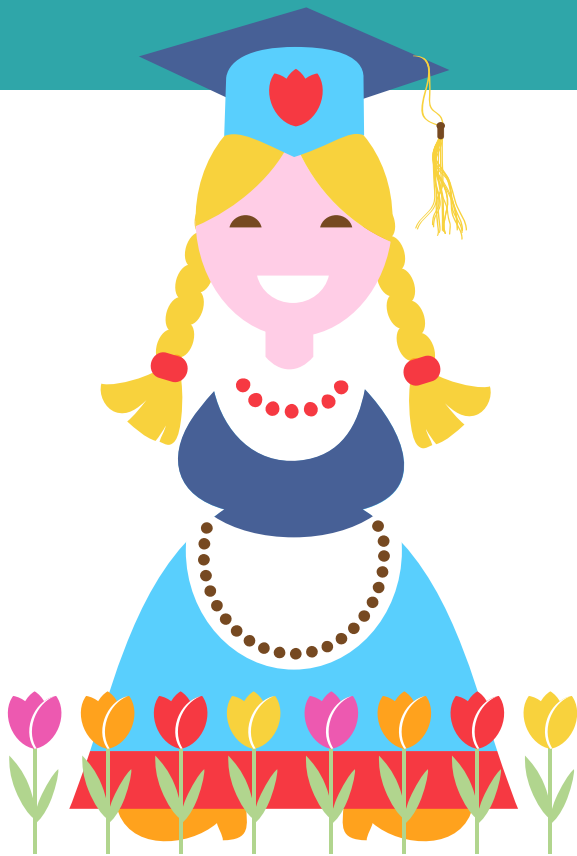

Terpstra weg bij Inholland

Doekle Terpstra stopt in de loop van dit jaar als collegevoorzitter van de Hogeschool Inholland. Terpstra was voorzitter van de HBO-raad, nu de Vereniging Hogescholen, toen hij in het najaar van 2010 de leiding over Hogeschool Inholland in handen kreeg. Aanvankelijk zou Terpstra slechts een jaar bij Inholland blijven, dat werden er dus ruim drie.

Medische data makkelijker doorzoekbaar

Nederland treedt als zevende land toe tot de Europese databank Elixir. Daardoor krijgen artsen, biomedici en biologen makkelijker toegang tot data van andere wetenschappers. Elixir is een databank waarin wetenschappers allemaal op dezelfde manier hun data opslaan. Staatssecretaris Sander Dekker pleit al langer voor het openbaar toegankelijk maken van onderzoeksgegevens in alle wetenschappelijke sectoren.

'Weerstand tegen nieuwe werken groeit'

Werknemers waren in 2013 minder enthousiast over het nieuwe werken dan het jaar ervoor. De weerstand tegen plaats- en tijd-onafhankelijk werken is zelfs toegenomen, blijkt uit onderzoek van de Rotterdam School of Management en de Erasmus Universiteit. Bij de ondervraagden roept het nieuwe werken-concept minder positieve associaties op (39 procent in 2013 tegen 50 procent in 2012). Ook nemen de negatieve associaties toe (19 procent in 2013 tegenover 12 procent in 2012). De voornaamste obstakels: angst onder werknemers om de eigen (vaste) werkplek te verliezen, weerstand van managers tegen het concept en angst om contact met collega's te verliezen.

Nederland kan veel slimmer

Om het jaar brengt de zogeheten KIA-coalitie van vakbonden, werkgevers en onderwijsinstellingen een rapport uit met de stand van zaken. De conclusie uit het rapport dat begin februari verscheen, is weinig opbeurend: Nederland heeft in vergelijking met andere landen geen vooruitgang geboekt de afgelopen twee jaar en moet harder aanpakken om de concurrentie bij te houden. Dat geldt ook op onderwijsgebied: met de opleidingen is volgens de opstellers niets mis, maar de onderwijsinvesteringen zijn 'vrij gemiddeld'. Meer informatie: www.kennisinnovatieagenda.nl.

Wetsvoorstel: slechte bestuurders aanpakken

Als het aan minister Opstelten ligt, wordt het makkelijker om falende bestuurders en toezichhouders te ontslaan of financieel aansprakelijk te stellen voor schade. Het wetsvoorstel dat de minister deze week in diende, is een reactie op een reeks affaires in de semipublieke sector, onder meer in het onderwijs. Eerder al, in december 2013, werd een wet aangenomen die de Onderwijsminister meer mogelijkheden biedt om falende onderwijsinstellingen in het gareel te houden.

'Tentamenfraude op Haagse Hogeschool'

Studenten van de ict-opleiding aan de Haagse Hogeschool zouden al vier jaar lang frauderen met tentamens. Volgens Omroep West hadden ze toegang tot het computersysteem van de hogeschool waardoor studenten vooraf konden zien welke tentamenvragen ze zouden krijgen. De Haagse Hogeschool heeft een onafhankelijk onderzoeksbureau de opdracht gegeven grondig onderzoek te doen naar de vermeende tentamenfraude.

Meer geld voor betere docenten

Het ministerie van Onderwijs trekt ruim tachtig miljoen euro uit om beginnende leraren beter voor te bereiden op hun werk. Nu verlaat een kwart van hen het onderwijs binnen vijf jaar. Te veel startende leraren hebben het gevoel dat ze in het diepe worden gegooid. Dat leidt tot onnodige verspilling van talent. De miljoenen worden verdeeld over zo'n zestig initiatieven die de aansluiting van de pabo's en lerarenopleidingen op de praktijk helpen verbeteren.

Serious game over sociaal-wetenschappelijk onderzoek

Het Welten-instituut van de Open Universiteit heeft samen met Europese partners een serious game ontwikkeld over sociaal-wetenschappelijk onderzoek. De 'Speeltuin Game' speelt zich af in de fictieve gemeente Dam, die een nieuwe speeltuin wil aanleggen. De gemeente beoogt daarmee kinderobesitas terug te dringen. De gemeente heeft laten onderzoeken wat de beste locatie is voor de nieuwe speeltuin. Het onderzoeksrapport bevat echter nogal wat onjuistheden. De spelers in de game moeten proberen zin van onzin te scheiden, en kunnen daarvoor de opstellers aan de tand voelen en deskundigen raadplegen. De game is ontwikkeld als onderdeel van het CHERMUG-project (Continuing and Higher Education in Research Methods Using Serious Games) met financiële steun van de Europese Commissie. Zie: http://emergo.ou.nl/emergo/skins/ounl/run.zul?unique_par=2C2C7561334C11688E7228332C28FD301392999286376&caId=2004&tagId=1&rtnstatus=previewreadonly&rgald=2919&rutld=&lang_lang=

Dynamische samenwerking

Ict zit in alle haarvaten van onze samenleving. En dat is mooi want Nederland heeft op dit vakgebied een naam hoog te houden. Samenwerking tussen universiteiten en het bedrijfsleven is voor Bas van der Veldt, ceo van AFAS, en Sjaak Brinkkemper, hoogleraar Software aan de Universiteit Utrecht, vanzelfsprekend. 'Kennisinstellingen moeten een portaal maken waar het bedrijfsleven zich met zijn vragen kan melden.'

Op de vraag wat hij jongeren zou willen meegeven, antwoordt Sjaak Brinkkemper onmiddellijk: "Wij hebben zo'n leuk vakgebied, je kunt als ict'er in zoveel verschillende sectoren aan het werk, denk aan de gezondheidszorg, de financiële sector, de industrie, eigenlijk kun je bijna overal een prachtige carrière maken. Zeker omdat je ook niet vastgeroest zit aan één technologie. Het vakgebied ontwikkelt zich bijzonder snel. Kortom: een en al uitdaging. Dat vind ik heel erg passen bij jongeren van deze tijd. De hoeveelheid banen met perspectief is enorm, denk dus na over een ict-studie."

Bas van der Veldt voegt toe: "Als je naast treinrails staat en je ziet een TGV voorbij komen dan gaat die trein ongelooflijk snel. Je zou je kunnen afvragen, moet ik daar wel in gaan zitten. Maar als je je comfortabel in een eersteklas fauteuil hebt genesteld dan is het met die snelle trein verrukkelijk reizen. Zo zou je ook naar ict kunnen kijken. Onze sector gaat heel hard, maar zit je er eenmaal in dan valt het eigenlijk best mee. Uitdagingen zijn er in ieder geval te over."

Dat de heren daarmee niets te veel hebben gezegd blijkt wat later tijdens de weekafsluiting van AFAS. Enkele enthousiaste masterstudenten van Brinkkemper die afstuderen op AFAS-projecten vertellen hoe ze genieten van hun inspirerende werkomgeving waar ze de kennis die ze geleerd hebben, direct kunnen toepassen.

Dynamiek

In de ict-wereld is er een enorme dynamiek tussen universiteiten, hogescholen en het bedrijfsleven. Toch ziet Van der Veldt punten voor verbetering. "Als je breder kijkt dan de samenwerking die wij hebben met de Universiteit Utrecht dan moet ik constateren dat het nog steeds lastig is om het juiste loket te vinden bij veel kennisinstellingen. Het is echt noodzakelijk dat kennisinstellingen een portaal maken waar het bedrijfsleven zich met al zijn vragen kan melden. En wanneer ik naar een site ga van een hogeschool of universiteit, dan zou ik me als bedrijf ook aangesproken moeten voelen. Nederlandse kennisinstellingen richten zich mijns inziens wat te veel op toekomstige studenten."

Brinkkemper hecht aan een dynamische samenwerking.

"Universiteiten zijn gericht op het primaire proces, dat bestaat uit studiepunten toekennen, gediplomeerden afleveren, artikelen publiceren en promovendi begeleiden. In dat rijtje komt samenwerking met het bedrijfsleven niet voor. Hoewel we daarin wel een taakstelling hebben, is er geen beloning voor. En we weten: geen geld, geen Zwitsers. Natuurlijk, er zijn stages, afstudeerprojecten en gastcolleges, maar je kunt terecht de vraag stellen of de BV Nederland niet behoefte aan meer heeft. Die vraag moeten we positief beantwoorden. Als wij in de ratrace – ik beperk me tot ict – verder willen komen en niet alle standaarden uit de VS willen halen, dan is samenwerking essentieel. Momenteel betalen we maar liefst 78 procent van alle softwarelicenties aan de VS. De vraag is dus: is er plaats voor innovatieve softwarebedrijven die meer betekenen in de wereld dan alleen uurtjes verkopen? Dat vinden wij als universiteit interessant."

Zowel Brinkkemper als Van der Veldt vindt de dynamiek tussen kennisinstellingen en het bedrijfsleven in Nederland te laag. Beiden kwalificeren hun intensieve samenwerking eerder als een uitzondering dan als gangbaar. Brinkkemper is van mening dat iedere hoogleraar op maatschappelijke stage zou moeten. "Dan kan zo'n wetenschapper eens ervaren wat voor problemen er in de echte praktijk leven."

Van der Veldt vult aan dat hoogleraren dan ook kunnen zien dat er geld zit bij het bedrijfsleven. "De meeste bedrijven willen heel graag meer gelden voor het onderwijs beschikbaar stellen maar dan willen ze wel weten waar en hoe dat geld besteed wordt."

Focus

Natuurlijk kan Brinkkemper zich als wetenschapper niet alleen op AFAS focussen. Hij heeft ook goede contacten met bedrijven als Centric, GX en Planon. "Het is belangrijk om contacten bij diverse bedrijven te onderhouden om je wetenschappelijke doelstellingen te bereiken. Mijn doelstelling is studenten goed op te leiden in actuele en innovatieve thema's. De innovatiekracht van de ict zit in het bedrijfsleven, niet bij universiteiten."

Sijmen van Wijk

Sjaak Brinkkemper en Bas van der Veldt

'De innovatiekracht van de ict zit in het bedrijfsleven, niet bij universiteiten.'

Kijk naar Google, Microsoft en Amazon; de nieuwe vindingen komen niet uit een universitair laboratorium. Bedrijven hebben geld voor R&D. AFAS besteedt hieraan op jaarbasis zo'n 10 miljoen euro. We zijn nu afspraken aan het maken hoe onze studenten ook daarvan kunnen profiteren. Dat is overigens wel heel specifiek voor de software-industrie." Brinkkemper heeft met Nederland ICT (brancheorganisatie voor ict-bedrijven, red.) een groot samenwerkingsverband. Dat heet de Software~VOC. Softwarebedrijven die software maken voor eigen rekening, zoals AFAS en Planon, en verkopen op de markt hebben zich sinds ongeveer acht jaar verenigd in dit samenwerkingsverband. Dat werkt uitstekend." Voor AFAS zit de meerwaarde van de samenwerking in de eerste plaats in de studenten, mensen die met frisse ideeën van de universiteit afkomen. Maar het fundamentele onderzoek is eveneens belangrijk. Van der Veldt legt uit: "In het bedrijfsleven moet je vanwege de snelheid in het keuzeproses je beperken tot enkele opties uit het scala van mogelijkheden. In dat proces kan een universiteit ons echt goed helpen. Het komt zelfs voor dat als we de keuze al gemaakt hebben, we moeten tenslotte door, de universiteit ons helpt die keuze te onderbouwen. Dan kan het zijn dat die keuze heroverwogen moet worden. Dat heeft toch te maken met de enorme tijdsdruk die het bedrijfsleven ervaart." Van der Veldt laat nogmaals weten dat hij het jammer vindt dat niet veel meer bedrijven en kennisinstellingen met elkaar werken op de manier zoals de Universiteit Utrecht en AFAS dat doen.

Significant

Uiteraard komt de discussie op de vraag is hoe relevant fundamenteel onderzoek is. Brinkkemper heeft bezwaar tegen het woord fundamenteel. "Wat wij hier onderzoeken gaat over de fundamentele aspecten van een softwaregeneratie. Zijn we in staat op hoog niveau ict-bewerkingen te beschrijven zodat we die onderliggende software kunnen gaan genereren? Daar doen we fundamenteel onderzoek naar. Wat ik zie, is dat veel collega's zich bezighouden met sub-, sub-, subinsignificante vragen. Daar erger ik me aan. Het gaat om significant versus insignificant. In de software-ontwikkeling gaat het om het doorgronden van de basisprincipes. Wil je dat op een bepaalde schaalgrootte doen dan kan dat niet in een universitair laboratorium. Wij kunnen de benodigde investeringen in apparatuur en in mensen om grote stukken software te maken niet alleen opbrengen. Maar samen met de AFAS-crew kunnen we wel grootschalige experimenten doen. Dat is zeer significant." Van der Veldt wil nog wel verder gaan, het kan zelfs life changing zijn. "Wat kort door de bocht geformuleerd: wie zit er te wachten op een onderzoek waarom olifanten slurven hebben? Ik vermoed dat je vaak heel snel kunt achterhalen of we iets aan een onderzoek gaan hebben. De wezenlijke vraag die eraan ten grondslag ligt, is of wij als BV Nederland onderzoeksvragen als 'waarom hebben olifanten slurven' moeten financieren? Ik vind het behoorlijk spijtig als er allerlei briljante onderzoeken binnen de muren van de universiteit blijven hangen. In mijn optiek moet een onderzoek op enig moment te gelde te maken zijn. Het onderzoek naar de teruggang van het aantal bijen bijvoorbeeld is zeer significant, want de gevolgen daarvan kunnen heel verstrekkend zijn."

Start-ups

Brinkkemper is van mening dat in ons onderwijs op een verkeerde manier de appreciatie voor bètavakken wordt aangeleerd. In Griekenland is de helft van de ict-studenten vrouw. Vol trots verhaalt hij over drie geweldige Griekse studentes die net afgestudeerd zijn aan zijn masteropleiding. In Griekenland kunnen zij geen baan vinden na hun bachelor. Vervolgens doen ze een master in Nederland en vinden direct daarna een baan. Brinkkemper: "De stelling dat bèta niet bij vrouwen zou passen is onzin! Dat is zo Nederlands."

Van der Veldt kaart een ander probleem aan waar hij tegenaan loopt, namelijk dat op de lijstjes van meest gewilde bedrijven bijna altijd grote – in zijn ogen enigszins treurige – bedrijven staan. "Ik zie jong afgestudeerden er toch niet genoeg over nadenken als ze voor zo'n gevestigde naam kiezen. De meeste alumni denken onvoldoende na over wat het betekent om in een MKB-bedrijf te gaan werken. Dat wordt ze op de universiteit ook niet geleerd. Ik had het heel prettig gevonden als in mijn studietijd daar eens een college aan zou zijn gewijd, waarin de voordelen van werken bij een groot bedrijf tegenover de voordelen van werken bij een MKB-bedrijf waren gezet. En laat ik erbij zeggen: wij gebruiken geen headhunters, hebben we niet nodig, we willen het zelf doen. Intussen hebben we een gevestigde naam zodat de mensen uit eigen beweging naar ons toekomen. Ik heb het idee dat die tussenlaag er ook een beetje uitgaat. De sociale media hebben de toekomst in dat opzicht." Wanneer Brinkkempers studenten hun profiel op LinkedIn zetten, hebben ze binnen enkele uren een headhunter aan de telefoon. Hij waarschuwt zijn studenten niet meteen op voorstellen

in te gaan maar rustig een keuze te maken en te denken aan het langetermijnperspectief.

Duurzaamheid

Duurzaamheid en ict kunnen heel goed met elkaar verbonden worden. Zo houdt één van Brinkkempers promovendi zich bezig met groene software. "We toetsen de hypothese of cloudsoftware groener is dan software die geïnstalleerd is op je eigen pc." Van der Veldt: "Het mooie van ict is dat we steeds meer connected zijn waardoor we een beter beeld krijgen van alles wat we kopen en wat we weggooien. Wanneer we nu een pakketje naar Duitsland willen sturen en tegelijkertijd is er een ander bedrijf dat dit ook wil, dan kun je kosten besparen door die pakketjes in dezelfde vrachtwagen te vervoeren. Doordat we onwetend zijn op veel vlakken kunnen we geen gebruikmaken van de samenloop. Als je bedenkt dat wanneer een Amerikaan iets in de supermarkt koopt, dat artikel gemiddeld 2.400 km gereisd heeft, dan valt er nog vreselijk veel te winnen. Door ict weten we steeds meer en kunnen we ook naar een ander en bewuster consumptiepatroon gaan. Ict geeft veel informatie waardoor we betere beslissingen kunnen nemen. Gelukkig wordt privacy een bespreekbaar issue. Door Wikileaks en Edward Snowden zijn we nu echt wakker geschud. De rol van onderwijs kan ik niet genoeg benadrukken als het om privacy gaat. Vooral middelbare scholen moeten echt zeer alert zijn. Maar uiteindelijk is ict het leukste vakgebied. Ik geniet er elke dag van. En je doet oprecht wat goeds voor bedrijven, mensen en samenleving. Ict is verweven met alles."

Neoliberaaal onderwijsbeleid

Onderwijs wordt steeds meer een richtingensrijd. Met in het ene kamp bestuurskundigen en neoliberale economen en in het andere kamp psychologen en onderwijskundigen. De strijd gaat over de vraag of menselijk gedrag teruggebracht kan worden tot verlies en winst, tot scores op ranglijstjes en tot onderlinge competitie. Of bestaat er nog zo iets als innerlijke drijfveren en een moreel kompas?

Ruim een jaar geleden voorspelde ik in dit blad dat het gedoe over de Cito-toetsen zou blijven aanhouden. Omdat het namelijk al een heel lang een punt van debat is tussen onderwijsvormers en degenen die geloven in 'afrekenende' toetsen als een belangrijk instrument om de kwaliteit van onderwijs te verbeteren. En zolang beleidsmakers het fundamentele probleem van toetsing en de weerstand daartegen niet begrijpen, zal het gedoe onverminderd, jaar op jaar doorgaan, zo voorspelde ik. Het probleem gaat echter verder dan alleen toetsen op de school zelf. Het gaat ook om de vergelijkingen tussen scholen op basis van toetsen, of bijvoorbeeld het circus rond de verkiezing van excellente scholen, waaraan sommige scholen in Noord-Brabant tot verbazing van de staatssecretaris weigeren deel te nemen. Er is namelijk een groep beleidsmakers die er oprecht van overtuigd is dat het de kwaliteit bevordert als je heldere criteria hanteert en transparant laat zien hoe iedereen in het onderwijs (leerling, leraar, school, onderwijssector, of zelfs het hele land in een internationale vergelijking) scoort. Daarnaast is er een ongeveer even grote groep mensen die hardnekkig blijft beweren dat dit doorgeslagen en zelfs schadelijk is. Interessant genoeg is het een debat dat niet alleen in de politiek speelt (VVD en PvdA aan de ene kant, veel andere partijen steeds meer aan de andere kant, met D66 die deze discussie specifiek in het onderwijsbeleid aan de kaak stelt), het is een tegenstelling die ook tussen wetenschapsgebieden sluimert. Aan de ene kant staan de bestuurskundigen en neoliberal geschoolde economen en aan de andere kant de psychologen en onderwijskundigen. De ene groep beschouwt mensen en instanties als gedreven door extrinsieke motieven, de andere gaat uit van intrinsieke motieven. Het is een fundamenteel en erg theoretisch lijkend debat maar als je het patroon eenmaal ziet, herken je het in veel debatten, van de tegenstelling tussen transactioneel leiderschap versus transformationeel leiderschap, of van Angelsaksisch versus Rijnland model. Laten we beide kampen eens nader bekijken.

Kamp 1: de neoliberale bestuurskundigen en economen

Staatssecretaris Sander Dekker is geschoold als bestuurskundige. Een eerbaar beroep. Net als onder economen zijn in deze

hoek voornamelijk aanhangers te vinden van de neoliberale opvattingen over beleid. Het is een opvatting die sluipenderwijs het overheidsbeleid vanuit Den Haag en Brussel is gaan bepalen. En die door bedrijfskundigen en managers is omarmd, want er lijkt zo weinig mee mis te zijn. Het heeft de uitstraling van eerlijk, simpel, niet-bureaucratisch en transparant. Wie kan daar tegen zijn? Eigenlijk is het gewoon een modern geloof. Het gaat zo: voortgang ontstaat door competitie, door marktwerking. Mensen en bedrijven willen beter worden en meer winst maken. Door open en transparante concurrentie krijgen wij (als klanten) steeds betere producten, verdienen de winnaars meer geld en delven de verliezers het onderspit. Vrijmarktwerking, privatisering en een terugtrekkende beleidsarme overheid: de neoliberal denkt dat dit op bijna ieder terrein goed werkt. De meerderheid van Nederlandse economen en beleidsmakers vindt het dan ook een goed idee om dit model ook toe te passen op sectoren die van oudsher niet door de markt gereguleerd werden: gezondheidszorg, openbaar vervoer, bejaardenzorg en zeker ook onderwijs. Jelmer Evers en René Kneyber laten in hun interessante boek *Het Alternatief* zien hoe sterk dit neoliberalisme inmiddels in het onderwijsbeleid is doorgedrongen. Transparantie, onderlinge vergelijking en afrekenen zijn steeds meer vanzelfsprekend geworden. Het boek, waarin onderwijsvernieuwers en tegenstanders van vernieuwing elkaar eindelijk gevonden hebben in een gemeenschappelijke afkeer, kreeg dan ook de veelzeggende ondertitel *Weg met de afrekencultuur in het onderwijs!*

Dat proces van neoliberalisering is al sinds de jaren tachtig aan de gang en velen beschouwden het als een volstrekt normale gang van zaken. Sander Dekker in zijn aanbiedingsbrief aan de Kamer over de verkiezing van excellente scholen: "Van goed naar excellent onderwijs. Eén van de manieren om dat te bevorderen is het benoemen en in de schijnwerper zetten van de scholen die excellent onderwijs bieden."

Vertegenwoordigers van kamp 1 lijken zich heel weinig te kunnen voorstellen bij kritiek op deze toch zo heldere en eerlijke benadering. Want wat is er mis met openheid en voortdurende metingen en controles? Staatssecretaris Dekker verzuchtte op 8 februari in dagblad Trouw dan ook dat de kritiek op de Cito-toets moet ophouden en dat tegenstanders ervan een spook-

Rob Martens

Reacties op dit artikel kunnen worden gemaïld naar: Rob.Martens@ou.nl

beeld creëren. Volgens Dekker zou er sprake zijn van angst voor transparantie: "Er is in het onderwijs enorme vrees voor openheid. Ik ben daar juist erg voor." (p. 1). In het hele interview straalt hij uit oprecht niet te begrijpen waar tegenstanders zich druk om maken: "Laten we daar een beetje ontspannen over doen." (p. 8). Want: "Mijn drijfveer is steengoed onderwijs." Dekker is dan ook groot voorstander van de verplichte eindtoets die alle leerlingen in groep acht volgend jaar moeten maken. Ik kan nu al voorspellen dat dit weer tot veel gedoe en zelfs rechtszaken zal gaan leiden. Ouders en leraren, vooral de onderwijsvernieuwers, zullen zich er hevig tegen verzetten. Waarom toch? Daarvoor moeten we naar kamp 2 gaan.

Kamp 2: psychologen en motivatie-onderzoekers

Neoliberale beleidsopvattingen komen uit de economische wetenschap. Waarin wat liever gerekend in plaats van gesproken wordt en waarin mensen als productie-eenheden worden opgevat die je kunt sturen met beloningen en bonussen. Of ranglijstjes. Psychologen kijken anders naar mensen. Mensen zijn geen rationele wezens die altijd streven naar winstmaximalisatie en maximale beloning. Sterker nog; het idee dat straffen en belonen als vanzelf tot betere prestaties leidt, is eigenlijk al achterhaald in de psychologie.

Klinisch psycholoog Paul Verhaeghe betoogt in zijn boek *Identiteit* zelfs dat mensen ziek worden van werken en leven onder neoliberale principes. Betekenisvol leven is diepgaand problematisch geworden, zo betoogt Verhaeghe. Onderlinge competitie, het idee dat iedereen zijn eigen persoonlijk bedrijfje is dat een zo goed mogelijk Linked in-profiel moet hebben, competitie op schrale criteria en werk dat niet meer vanuit het hart gedaan wordt, maakt mensen eenzaam en angstig. Overdrijft Verhaeghe?

Daar waar nog niet eens zo heel lang geleden vrijwel alle maatschappelijke instituties gebaseerd waren op een christelijke geloofsovertuiging, handelend vanuit motieven als naastenliefde en maatschappelijke verantwoordelijkheid, zijn dat in de westerse wereld een beetje achterhaalde termen geworden uit een andere tijd. Trouw? Zó 1999... Een baan voor het leven? Achterhaald, iedereen zzp'er. Transacties op basis van vriendschap? Veel te gevaarlijk, controle en openbare aanbesteding is beter. Transparantie en competitie is immers moderner. Onderlinge concurrentie leidt tot betere prestaties, dat is toch wetenschappelijk aangetoond? Bonussen en quota waarin je afgerekend wordt op je prestaties brengen mensen tot ongekende hoogte. Toch? Er is bijna geen tv-programma meer te bedenken waarin mensen niet op de een of andere manier tegen elkaar in competitie worden opgezet. Maar de psychologen in kamp 2 wijzen op een fundamentele tekortkoming van de economische neoliberale theorie: het miskent de menselijke aard.

Het inmiddels iconische onderwijsgidsland Finland maakt zich sinds enige tijd niet meer zo druk om de internationale ranglijsten waarmee zij steevast in de Europese top scoren. In Finland is veel meer te doen over het feit dat burn-out onder jongeren een epidemie begint te worden. Het is een maatschappelijke trend die eerder ook al in Japan veel aandacht kreeg. Ik voorspel dat wij daar ook nog veel last van gaan krijgen. In de leeftijdsgroep van 26 tot en met 30 jaar heeft inmiddels één op de acht werknemers burn-outklachten, zo blijkt uit onderzoek van TNO. Helaas zegt de neoliberale theorie daar net zo weinig over als de marxistische economen die niet rekenden met de menselijke behoefte aan vrijheid en autonomie...

Een van de belangrijkste psychologische motivatietheorieën op dit moment is de self-determination theory (SDT) van de

Amerikaanse onderzoekers Ryan en Deci. Ik schreef daar vaker over, want het is een toonaangevende theorie. SDT komt tot dezelfde verontrustende conclusie: je kunt iets doen omdat je het zelf graag wilt. Omdat het je gaat om het spel en niet om de knikkers. Omdat je oprecht nieuwsgierig bent of overtuigd bent van het belang van iets. Omdat je 'goed' wilt doen en het 'echt meent'. SDT noemt dit intrinsieke motivatie. Onderwijs kent echter voornamelijk extrinsieke motieven en een aantoonbare afname van intrinsieke motivatie: je leert iets omdat het moet, omdat je een voldoende of studiepunten moet halen. Hoe sterker je innerlijke drijfveren en nieuwsgierigheid, des te meer last je van die externe druk hebt. Steve Jobs was even kort als genadeloos in zijn oordeel over zijn schooltijd: "Bijna hadden ze me te pakken, bijna slaagden ze erin om al mijn nieuwsgierigheid uit me te slaan." (Isaacson, p. 31). Leerlingen die kunnen leren vanuit intrinsieke motieven, leren niet alleen beter en diepgaander maar zijn ook gelukkiger en voelen zich beter. Hetzelfde geldt voor werknemers, zo stelt deze invloedrijke theorie: wie werk kan doen in autonomie, omdat hij gelooft in het nut van zijn werk, heeft het veel meer naar zijn zin. De meeste politieagenten willen mensen redden en leraren willen kinderen verder helpen. Ze houden niet van bonnenquota en scorekaarten, van (meestal oneerlijke) ranglijstjes, dwingende programma's van Toetsing en Afsluiting en prestatiebeloningen. Cruciaal nu is dat SDT stelt dat te veel opgelegde extrinsieke criteria niet alleen demotiveren, maar zelfs mensen ongelukkig maken en een lager gevoel van welbevinden geven. En laat dat

nou nét zijn wat er gebeurt in het neoliberale beleid. Wat het neoliberalisme doet, is innerlijke motieven verdringen door extrinsieke motieven. Psychologen noemen dat het reward reversal effect. Intrinsieke motieven gaan verloren als extrinsieke motieven worden opgedrongen: de creativiteit en inzet nemen af en het onbehagen neemt toe.

Kamp 1 lijkt het oprecht niet te begrijpen. Overtuigd van de juistheid van hun mathematische modellen waarin menselijk gedrag en drijfveren zijn teruggebracht tot verlies en winst, tot scores op ranglijstjes, tot transparantie en daarmee dus tot onderlinge competitie. Het idee dat van alles de waarde is uit te rekenen. Kijk maar eens op de website van het invloedrijke www.hetkind.org.

Het punt is dat kamp 2 de leegte, het vermeende gebrek aan innerlijke drijfveren en moreel kompas van kamp 1 nooit zal accepteren. Zeker niet in het onderwijs. En zolang de staatssecretaris dat niet inziet, zal hij zich steeds weer blijven verbazen over de weerstand die zijn toch zo goed bedoelde maatregelen uitlokken.

- Isaacson, W. (2011). *Steve Jobs. De Biografie*. Utrecht: Spectrum
- Kneyber, R., & Evers, J. (2013). *Het alternatief. Weg met de afrekencultuur in het onderwijs!* Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Verhaeghe, P. (2012). *Identiteit*. Amsterdam: De bezige bij.

Kritische vrienden van de Lerarenagenda

Sinds begin februari ben ik een 'kritische vriend'. Een kritische vriend van de Lerarenagenda, om precies te zijn. Deze Lerarenagenda betreft niet de jaarlijkse papieren agenda van uitgever Noordhoff. De Lerarenagenda is een poging van de minister van Onderwijs om de inhoud en het aanzien van het docentenvak een stimulans te geven. Of in het jargon van het ministerie: 'Veel werkbezoeken, inspiratiesessies en andere bijeenkomsten hebben bijgedragen aan een plan voor verbetering van leraarschap in Nederland'.

Deze agenda is een breuk met het verleden. Want hoe lang is het geleden dat de Pabo-instroom ook mogelijk moest zijn vanaf niveau 3 op het mbo? Dat de docent eigenlijk meer een coach moest zijn die 'de leerlingen ondersteunt bij hun eigen leervragen'? Dat in het nieuwe leren kennis niet meer belangrijk is, maar vooral waar je die kennis kan vinden? De kwaliteit van de docent maakt uit, zo heeft het ministerie geleerd. En nu is het de vraag hoe de kwaliteit van de docent te garanderen is de komende jaren.

In de Lerarenagenda zijn zeven punten opgenomen. De eerste twee liggen het meest voor de hand. Hoe krijgen we goede studenten geïnteresseerd in een docentenopleiding? Hoe krikken we de kwaliteit van de docentenopleidingen omhoog? Dit probleem bestaat niet in Finland, waar de docentenopleidingen kunnen kiezen uit de beste studenten van het land. In ons land houdt de kwaliteit van de instroom en de docentenopleidingen niet over, om het zachtjes uit te drukken.

In punt 3 wordt een poging gedaan om de zij-instromer - zoals ik zelf zes jaar geleden was - op een soepele, aantrekkelijke manier het onderwijs in te krijgen. Uit eigen ervaring weet ik dat docentenopleidingen weinig kunnen en/of mogen met eerder opgedane werkervaring.

Wanneer de juiste mensen zijn geselecteerd en opgeleid, dan moeten ze volgens agendapunt 4 goed begeleid worden wanneer ze worden losgelaten in het onderwijs. Een te groot percentage startende docenten houdt er na korte tijd mee op. In het diepe gooien, blijkt niet de juiste strategie om goede mensen te behouden voor het vak. Elke docent weet dat dit toch vaak gebeurt. Dat scholen moeten leren van hun eigen ervaringen en van ervaringen elders, hoeft geen betoog. Toch is de paradoxale situatie in het onderwijs, dat juist scholen slecht leren. Dezelfde fouten worden telkens opnieuw gemaakt. Wanneer scholen werkelijk lerende organisaties zouden zijn, zou de onderwijskwaliteit een flinke sprong kunnen maken.

Zittende docenten worden in de Lerarenagenda ook op de korrel genomen. Zij moeten in 2017 bevoegd én bekwaam zijn volgens agendapunt 6. Dit is misschien wel het heetste hangijzer in de agenda, immers decennia lang is gedoogd dat onbevoegde docenten voor de klas mochten staan. De komende jaren hebben zittende docenten de tijd om nu eindelijk eens hun bevoegdheid te halen.

Het laatste puntje in de agenda is politiek. De beroepsgroep zou een sterke beroepsorganisatie moeten hebben. De Onderwijscoöperatie, van het lerarenregister, zou die rol ongetwijfeld op zich willen nemen.

Rest de vraag wat de rol van de vijftien kritische vrienden van deze agenda gaat worden. Ik heb eerlijk gezegd nog geen idee. Het is fijn dat een derde van deze groep uit (po-, vo-, mbo- en hbo-) docenten bestaat. Voor een econoom is het lastig dat de arbeidsvoorwaarden niet opgenomen zijn in de agenda. 'Als je pinda's betaalt, krijg je apen', is een economische wijsheid. De context van wantrouwen in het onderwijs, helpt ook niet mee. De eerste bestuurder is al uit de groep 'vrienden' gestapt, vanwege kritiek op de cao van vo-bestuurders.

Los van alle beren op de weg, is de Lerarenagenda een stap in de goede richting. De kritische vrienden gaan proberen de agenda op de juiste koers te houden door vooral goede voorbeelden te belichten. Daarbij is elke tip over goed onderwijs welkom.

Vrije studiekeuze mbo'ers inperken: oplossing of niet?

Doordat ze vaak afhaken in het eerste studiejaar hebben mbo'ers geen geweldige reputatie in het hbo. Die hoge studie-uitval is de Vereniging Hogescholen een doorn in het oog. Ze wil daarom meer mbo'ers kunnen weren dan de minister voorstelt.

Al jaren is de grote uitval van mbo-studenten in het hbo, met name in het eerste studiejaar, een onderwijs en politiek probleem. Van de dertigduizend instromers vanuit het mbo, haakt een kleine 25 procent in het eerste jaar af. Bij studenten afkomstig van de havo gaat het 'slechts' om zo'n 13,5 procent en van het vwo 6,5 procent. Tot voor kort hadden hogescholen geen mogelijkheden om bepaalde voorwaarden zoals instroomeisen te stellen aan mbo'ers, in de wet staat namelijk dat elke mbo'er het doorstroomrecht heeft naar een hbo-opleiding, ongeacht de studierichting waar de mbo-student vandaan komt.

Alleen verwante hbo-opleidingen

Aan dat recht wordt nu gemorrelt. Aanvankelijk wilde minister Bussemaker het doorstroomrecht van mbo'ers drastisch beperken. In haar oorspronkelijke voorstel mochten zij niet langer hun eigen vervolgsopleiding kiezen, maar zouden ze alleen nog maar automatisch toegang hebben tot verwante hbo-opleidingen. Dat plan leek redelijk: ook havisten kunnen niet willekeurig kiezen voor een hbo-studie. Zo moeten zij bijvoorbeeld een exact examenprofiel hebben om naar een technische hbo-opleiding te kunnen gaan, dus waarom zouden mbo'ers zonder nadere eisen aan alle opleidingen mogen beginnen waar ze zin in hebben? Het plan kon dan ook op goedkeuring in de Kamer rekenen, tot het Hoger Onderwijs Persbureau ontdekte dat verzwijgen vrijwel niets uitmaakte voor het studiesucces van mbo'ers. Anders gezegd: het maakt voor het voortijdig afhaken niet zoveel uit met welke achtergrond een mbo'er naar het hbo gaat. Dit zorgde ervoor dat de discussie een nieuwe wending kreeg. De minister liet zich (opnieuw) adviseren en kwam afgelopen december met een nieuw voorstel. Daarbij richt ze zich alleen op groepen van mbo-studenten die aantoonbaar weinig succesvol zijn bij hun overstap naar een niet-verwante hbo-studie. Het gaat dan bijvoorbeeld om mbo'ers van het domein Handel & Ondernemerschap die voor een hbo-opleiding in de gezondheidszorg of techniek kiezen. Kunstacademies en conservatoria vallen hierbuiten: daarvoor moeten studenten al auditie doen. Ook lerarenopleidingen gaan hun eigen toelatingseisen stellen, zodat die ook niet met deze maatregel van

doen hebben. De nieuwe instroomregels, die in september 2015 moeten ingaan, richten zich daarom op 'slechts' zeven van de tachtig doorstroomroutes van het mbo naar het hbo. Dat betekent dat ongeveer 5 procent van alle mbo'ers vanaf volgend jaar met deze nieuwe inperking te maken krijgt. Dat zijn ongeveer 1.300 studenten.

Strengere instroomeisen

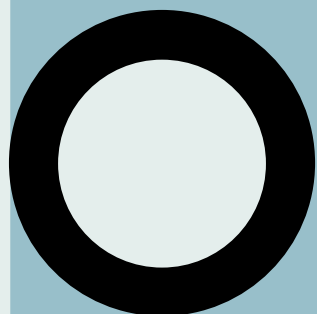
En dat zijn er volgens de Vereniging Hogescholen veel te weinig. De Vereniging Hogescholen wil dat de instroomeisen voor alle hbo-studies gaat gelden waarbij de uitval 20 procent of hoger is. In dat geval zouden niet 1.300 maar ruim 7.000 mbo-studenten met instroomeisen te maken krijgen.

In een brief aan de Tweede Kamer heeft de Vereniging Hogescholen Kamerleden opgeroepen om deze verdergaande maatregelen te ondersteunen. Echter nieuwe cijfers laten zien dat deze inperking van keuzevrijheid voor mbo'ers averechts kan uitpakken. Want na zes jaar studeren blijken mbo'ers vaker een hbo-diploma op zak hebben dan de doorsnee havist. Neem mbo-leerlingen uit het domein Toerisme & Recreatie. Als zij aan een economische hbo-opleiding beginnen, stopt één op de vijf in het eerste jaar. Maar een paar jaar later ziet het er beter uit. Na zes jaar studie heeft zeventig procent een hbo-diploma op zak. Havisten komen in een economische hbo-opleiding beter uit de startblokken ('slechts' één op de zeven stopt in het eerste studiejaar), maar daarna gaat het minder hard: 57 procent is binnen zes jaar klaar met een economische studie. Slechter dus dan een mbo'er.

Volgens de Vereniging Hogescholen kloppen de cijfers en halen mbo-studenten - als zij eenmaal de juiste studiekeuze hebben gemaakt - na vijf jaar iets eerder hun diploma halen dan havisten. Maar het grootste probleem blijft volgens de Vereniging Hogescholen het eerste jaar, waarbij dus bijna een kwart van de mbo'ers uitvalt. De Vereniging Hogescholen blijft dan ook vasthouden aan haar pleidooi voor strengere instroomeisen bij de overstap van mbo naar hbo.

HOP
Bas Belleman

Onderwijsvernieuwing door pionierende leraren

Dit artikel is het zestigste in een serie praktische artikelen over onderwijsinnovatie. Deze serie heeft de bedoeling om mensen die werkzaam zijn in het hoger onderwijs handreikingen en aandachtspunten te bieden voor eigen initiatieven in onderwijsinnovatie. De onderwerpen van deze reeks kunnen uiteenlopen, maar zullen altijd gaan over het maken van onderwijs en dus over toepassingen van onderwijskundige en onderwijstechnologische inzichten in het dagelijks werk van de docent, het onderwijsteam of de opleidingsmanager.

Auteurs

Bieke Schreurs
Wendy Kicken
Marlieke Kieboom

Schreurs is promovenda bij het Welten-instituut van de Open Universiteit. Haar onderzoek richt zich op hoe professionals leren op de werkplek en welke rol de sociale structuur van een organisatie hierbij speelt. Kicken is universitair docent bij het Welten-instituut. Zij doet onderzoek naar de ondersteuning van competentieontwikkeling van studenten en professionalisering van docenten via (elektronische) tools en reflectiemodellen. Kieboom is onderzoeksadviseur bij Kennisland. Zij ontwerpt onderzoeksmethodes en leeromgevingen waarin kennis de innovatiepraktijk beter ondersteunt.

Reacties op dit artikel naar:
bieke.schreurs@ou.nl of mk@kl.nl

Inhoud

- _ Samenvatting
- _ Inleiding
- _ Onderzoeksopzet
- _ De kracht van het Onderwijs Pioniersprogramma
- _ Factoren die meespelen bij het uitvoeren van een innovatieproject
- _ Conclusie

- Box 1: Over het Onderwijs Pioniersprogramma
- Box 2: Case uitgelicht: de Biblioplus van Pioniers Sarah en Aysun
- Box 3: Het Onderwijs Pioniersprogramma
- Box 4: Belangrijkste ingrediënten van het Pioniers-programma
- Box 5: Overzicht van de Onderwijs Pioniers-projecten 2012-2013

Samenvatting

Verschillende onderzoeken tonen het belang aan van het betrekken van leraren bij onderwijsinnovatieprocessen. Maar hoe kan leraargedreven onderwijsinnovatie in de praktijk ondersteund worden? Dit artikel doet verslag van een kwalitatief onderzoek naar de factoren die een rol spelen bij het ondersteunen en uitvoeren van onderwijsinnovatieprojecten aan de hand van een case uit de praktijk: het Onderwijs Pioniers-programma. Het onderzoek is uitgevoerd door het Welten-instituut (Open Universiteit) en Kennisland.

Uit het onderzoek blijkt dat de innovatieprojecten een sterk dynamisch verloop hebben. Het is van belang een ondersteuningsstructuur te bieden waarin voldoende tijd, ruimte, vertrouwen, enthousiasme, reflectie en waardering geboden wordt aan pionierende leraren in de school (door collega's en de schoolleiding), alsook buiten de school (door contact met mede-Pioniers en het Onderwijs Pioniersteam). Daarnaast helpen kerncompetenties, zoals intrinsieke motivatie, het kunnen samenwerken en anderen kunnen motiveren, de pionerende leraren om hun project te verduurzamen op school. De uitkomsten zijn geformuleerd in adviezen voor leraren en schoolleiders die zelf vorm willen geven aan onderwijsinnovatie op hun school.

Inleiding

De opkomst van nieuwe educatieve technologieën, snelle maatschappelijke veranderingen, de culturele diversiteit in scholen en nieuwe wetenschappelijke en onderwijskundige inzichten vragen steeds meer dat het onderwijs zich in snel tempo aanpast en vernieuwt. Innovatie kan niet meer gezien worden als een losstaande interventie, maar wordt een onderdeel van de dagelijkse realiteit voor iedereen betrokken in het onderwijs. Er is de afgelopen jaren dan ook een continue stroom van zich snel afwisselende onderwijsinnovaties in het Nederlandse onderwijs. Toch blijken de dertig onderwijshervormingen die de afgelopen twintig jaar hebben

plaatsgevonden om het Nederlandse onderwijs van het predicaat 'goed' naar 'excellent' te verheffen, helaas niet altijd de beoogde vruchten te hebben afgeworpen (McKinsey & Company, 2012). Uit onderzoek naar falende innovatieprojecten kunnen belangrijke lessen geleerd worden over condities die de effectiviteit van de innovatie beïnvloeden (bijv. Vodegel, Smid, & Van den Bosch, 2011; SURF, 2005). Een belangrijke valkuil blijkt het niet aansluiten bij de wensen en behoeften van de belangrijkste stakeholders, zoals onderwijzend personeel, onderwijssteuning, leerlingen, ouders en management, of het niet betrekken van de stakeholders in het proces. Hierdoor wordt nagelaten ruimte te creëren voor alle betrokken partijen in het innovatieproces. Bovendien wordt vaak de complexiteit van de praktijk uit het oog verloren en ontstaat er een kloof tussen het idee in theorie en de mogelijkheden voor uitvoering in de praktijk (o.a. De Vries et al., 2005).

Deze onderzoeken geven aan dat het belangrijk is leraren meer te betrekken bij onderwijsinnovatie. Na een evaluatie van grote top-down onderwijsinnovaties in

2006 is ook het ministerie van OCW zich meer bewust van de rol van de professional en dat deze bovenaan de agenda moet staan (Van der Bolt, Studulski, Van der Vegt, Bontje, 2006). We zien deze boodschap ook terug in de Lerarenagenda van minister Bussemaker en staatssecretaris Dekker: de leraar anno 2014 is een ondernemende, innovatieve leraar in een dynamische werkomgeving met tal van carrièremogelijkheden. Maar dit betekent uiteraard niet dat bottom-up innovaties zeker zullen slagen of dat er helemaal geen top-down bemoeienis meer mag zijn. In deze context verstaan wij onder bottom-up innovatie leraargedreven innovatie. In dit type innovatieproces is het vertrekpunt de leraar. Er zal onderzocht moeten worden hoe bottom-up onderwijsinnovatie in de praktijk ondersteund kan worden en welke randvoorwaarden hierbij een stimulerende of bemerrende rol spelen. Onderzoek wijst bijvoorbeeld uit dat het belangrijk is dat er een goed evenwicht is tussen het sturend vermogen door de leidinggevenden en autonomie van de leraren (Fullan, 2005; Mastenbroek, 2004) en dat er sprake is van *community power* (Fullan, 2005) waarbij

een grote onderlinge verbondenheid gevoeld wordt door collega's ten aanzien van de onderwijsinnovatie.

In opdracht van de Onderwijscoöperatie (www.onderwijscooperatie.nl) is, in een samenwerking tussen Kennisland en het Welten-instituut, op basis van kwalitatief onderzoek geanalyseerd onder welke condities onderwijsinnovatie vanuit de leraar zelf goed kan gedijen (Schreurs, Kicken, Kieboom, Lemmens & Ketelaar, 2014). In dit artikel wordt verslag gedaan van dit onderzoek en worden de belangrijkste uitkomsten geformuleerd in handvatten en adviezen voor leraren en schoolleiders die zelf vorm willen geven aan onderwijsinnovatie op hun school. De analyse naar randvoorwaarden voor bottom-up innovatie werd gedaan aan de hand van een grondige evaluatie van het Onderwijs Pioniers-programma (OPP). Het OPP is gekozen als case, omdat na evaluatief onderzoek (Schreurs, Kicken, Kieboom, Lemmens & Ketelaar, 2014), bleek dat we kunnen spreken van een succesvol onderwijsinnovatieprogramma. Op basis van twintig retrospectieve diepte-interviews met Onderwijs Pioniers werd geconcludeerd dat deelname aan het OPP impact heeft voor de leraar zelf en bij alle projecten had het innovatieve idee ook daadwerkelijk in meer of mindere mate een plaats gekregen in de school. Binnen dit artikel definiëren we onderwijsinnovatie als: *'Onderwijsinnovatie is, gebruikmakend van kennis en inzichten uit wetenschap en praktijk, een voortdurend zoeken naar (nog) betere inhouden en werkwijzen om leerlingen voor te bereiden op persoonlijk, maatschappelijk en economisch functioneren, het vertalen van deze inhouden en werkwijzen naar de eigen school en het implementeren ervan, waarbij systematisch wordt nagegaan of de beoogde doelstellingen worden bereikt en waarbij (van begin tot einde van het proces) expliciet wordt gewerkt aan een inbedding van de inhouden en werkwijzen in de schoolorganisatie en in het gedrag van medewerkers en leerlingen.'*

BOX 1: OVER HET ONDERWIJS PIONIERS-PROGRAMMA

Het Onderwijs Pioniers-programma (OPP) (www.onderwijspioniers.nl) helpt leraren om innovatieve ideeën verder te ontwikkelen en op school te realiseren. Het OPP is ontstaan vanuit de overtuiging dat bevlogen leraren de ruimte en ondersteuning moeten krijgen om hun eigen werkomgeving, de school en het onderwijs als geheel, te verbeteren. Deze overtuiging is gebaseerd op de observatie dat leraren zelf ideeën hebben over hoe zij de kwaliteit van het onderwijs (de leeromgeving van kinderen en de werkomgeving van leraren) kunnen verbeteren. Binnen het OPP wordt een innovatief idee beschreven als: een positief ervaren verbetering van de onderwijskwaliteit of onderwijsumgeving op een school, uitgevoerd en positief ervaren door meer dan één persoon, welke voorheen niet uitgevoerd of ervaren werd. Leraren krijgen hiervoor een budget van 5.000 euro en ondersteuning in de vorm van Pioniers-dagen, coaching, een Pioniers-netwerk en de kans op de jaarlijkse Onderwijs Pioniers-trofee. Daarmee krijgen pionierende leraren de ruimte, gelegenheid en een podium om hun eigen werkomgeving te vernieuwen. Tegelijkertijd is het een leerervaring voor scholen om te vernieuwen van binnenuit. Het OPP maakt leraren eigenaar van vernieuwing op school en van hun eigen leerproces. Het OPP is een initiatief van Kennisland en CAOP (kennis- en dienstencentrum op het gebied van arbeidszaken in het publieke domein) (Moerbeek, Sigaloff, Nabben & Huber, 2010). Het OPP 2012-2013 werd gefinancierd door het Arbeidsmarktplatform Primair Onderwijs en uitgevoerd door Kennisland en CAOP. Momenteel wordt het OPP verder ontwikkeld door Kennisland en de Onderwijscoöperatie in het vo en mbo.

Onderzoeksoepzet

Het onderzoek richt zich op leraren uit het primair onderwijs die deelgenomen hebben aan het OPP primair onderwijs 2012-2013. Het onderzoek ging van start in maart 2013. Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen is gebruikge-

maakt van kwalitatieve dataverzameling met behulp van retrospectieve interviews met twintig (van de 22) Onderwijs Pioniers (zie ook box 5). Het betreft hier veertien individuele interviews en drie interviews met een Pioniers-duo. De interviews hadden een open karakter, waren

semigestructureerd en duurden gemiddeld één uur. Tijdens het interview werd ook de persoonlijke storyline besproken die de Onderwijs Pioniers als voorbereiding op het interview hadden gemaakt. In deze storyline geeft de Onderwijs Pionier zijn eigen ervaring met het

BOX 2: CASE UITGELICHT: DE BIBLIOPUS VAN PIONIERS SARAH EN AYSUN

Nadat de lokale bibliotheekvestiging in de Afrikaanderbuurt haar deuren sloot, signaleerden leerkrachten Sarah van Leeuwen (29) en Aysun Dogan (28) van basisschool De Toermalijn (Rotterdam) een probleem. Veel van hun leerlingen komen met een forse taalachterstand op school. Thuis wordt weinig tot niet gelezen of voorgelezen en het belang hiervan lijkt door de voornamelijk laag- of ongeletterde ouders van de leerlingen onvoldoende te worden herkend. Wat nu? Sarah en Aysun bedachten het nieuwe concept Biblioplus: een bibliotheek in de school waar kinderen én ouders boeken kunnen lenen. Op deze manier wilden Aysun en Sarah beter leesonderwijs én een hogere ouderbetrokkenheid creëren. Met ondersteuning van het OPP hebben Sarah en Aysun de Biblioplus opgezet. Hoe hebben zij deze innovatie op hun school gerealiseerd? Hieronder een selectie van genoemde condities in hun interview.

Rol van de collega's Sarah en Aysun leerden het OPP kennen via Twitter. Zij hebben toen zelf hun plan voor de Biblioplus op papier gezet. Vervolgens is het plan geconcretiseerd en opgestuurd. Ook deelden ze het plan met hun collega's. Een veelgehoorde reactie was: "Leuk! Succes ermee!". Sarah en Aysun geven aan dat dit niet alleen te maken had met een gebrek aan tijd bij collega's, maar ook met het eigenaarschap van het plan, dat eerst vooral bij hen lag. Pas toen ze ruimte maakten voor de ideeën van anderen kwamen collega's met eigen initiatieven en suggesties, zoals het schilderen van de zojuist geplaatste boekenkasten. Ook hielp het dat de opening van de Biblioplus naderde en het concept daardoor veranderde van een papieren voorstel naar een zichtbare, concrete vernieuwing op de school. Sarah: "Dat iedereen voor de opening boeken zat te kaften. Dat was leuk en het zorgde voor verbinding binnen ons team."

Externe partijen Vanuit de eerste Onderwijs Pioniers-dag werd de slogan 'Durf te delen!' meegegeven aan de Pioniers. Om externe partijen aan zich te binden, bedachten Sarah en Aysun een social mediacampagne via Facebook en Twitter en de zelfbedachte actie 'Deel je favoriete kinderboek'. Dit resulteerde in productieve samenwerkingsverbanden met: Erasmus Universiteit (onderzoek verbetering leesvaardigheden), Hout- en Meubelingscollege Rotterdam (bouw boekenkasten), Stichting Samen Leren Lezen, Stichting Voorlees Express (voorlezen thuis bevorderen). Ook vonden zij een aantal sponsors om het startbedrag van 5.000 euro te vergroten: Shell innovatiefonds, Samsung Onderwijs Innovatiefonds, Lemniscaat en Ikea.

Budget Sarah en Aysun spendeerden het budget bijna uitsluitend aan de aankoop van boeken, boekenkasten en het openingsfeest. Zij investeerden voornamelijk hun vrije tijd om het project te doen slagen.

Op dit moment is de Biblioplus iedere dag open en zijn er voldoende ouders die er vrijwillig werken. Ook zijn andere scholen in de buurt aan het onderzoeken hoe zij ook een Biblioplus in hun school kunnen realiseren. Of de leesvaardigheden daadwerkelijk vooruit gaan door deze nieuwe bibliotheek en de leesactiviteiten is een vraag die momenteel onderzocht wordt door de Erasmus Universiteit. Onlangs ontvingen Sarah en Aysun wel een briefje van leerling Salaheddine: "Ik vond lezen heel erg saai, maar toen de Biblioplus kwam, zag ik een paar leuke boeken. Toen vond ik het opeens leuk. Ik heb nu al een hele serie uit van 'Het leven van een loser'. Vroeger raakte ik geen boek aan, maar nu zegt de juf zelfs dat ik moet stoppen met lezen."

Mede-Pioniers Sarah en Aysun haalden steun uit het enthousiasme van het OPP-team, maar ook uit hun mede-Pioniers die hen steun en tips gaven. Sarah: "Nou, het is wel heel leuk om andere enthousiaste mensen te spreken." Aysun: "Die hetzelfde doel hebben." Sarah: "En die hetzelfde doen ja, en die tegen dezelfde dingen aan lopen op bepaalde momenten."

Rol leidinggevende De vernieuwing op school leidde tot discussies tussen de beide leerkrachten en de directie. Doordat de innovatie bijvoorbeeld vroeg om het vrijroosteren van de leerkrachten om de plannen te kunnen realiseren. Tevens ontstonden er nieuwe ideeën op het beleidsniveau van de school, zoals: hoe kunnen de leesactiviteiten ingeroosterd worden in het lesrooster van de kinderen, terwijl het lesrooster al overvol zit? Sarah en Aysun zien dit niet alleen als een uitdaging voor hun eigen school, maar zien deze tendens als een landelijk probleem. Sarah: "Er moet een andere manier van werken ontstaan eigenlijk. Dat hele .. eh .. hiërarchische uit het onderwijs dat moet gewoon weg, want het onderwijs is heel hiërarchisch. (...) Onze directie heeft natuurlijk ook te maken met bestuur, en het bestuur heeft ook te maken met de gemeente Rotterdam, (...) en de gemeente Rotterdam met de Onderwijsinspectie. Dus ik denk wel dat het moeilijk is. Ik denk: van boven wordt zo veel opgelegd, zeker in Rotterdam, wij moeten alleen maar aan bepaalde eisen voldoen. Jullie moeten zo lang les geven, jullie moeten zo rekenen geven, zoveel taal, jullie Cito-resultaten moeten tot op de komma eh .. dat jaar .. eh dat minimaal zijn (...)."

project weer door op een tijdlijn de belangrijke momenten tijdens het project weer te geven. Op deze manier worden pieken en dalen visueel zichtbaar gemaakt. Daarnaast werd gevraagd naar de rollen van mensen in de omgeving van de Onderwijs Pionier, zoals collega's, leidinggevenden en de totstandkoming van hun netwerk.

De geïnterviewde groep Onderwijs Pioniers bestond uit vier mannen en zestien vrouwen, met een gemiddelde leeftijd van veertig jaar. Alle Pioniers waren werkzaam in het primair onderwijs (van wie één leerkracht in het speciaal onderwijs). De Onderwijs Pioniers hadden gemiddeld veertien jaar werkervaring en een aanstellingsomvang van 0,7 fte. Bijna alle Pioniers hebben in hun takenpakket naast hun lesgebonden uren ook andere (vrijwillige) taken, zoals: coördinator-schap, deelname aan werkgroepen, lid van de medezeggenschapsraad, beleids-werk, tutorcoördinator en schoolmarke-ting. Voor de analyse van de interviews is gebruikgemaakt van het kwalitatieve data-analyseprogramma NVIVO 9. Hiertoe is ook een codeboek samengesteld op basis van zowel theorie als analyses van de interviews.

Om deel te nemen aan het OPP primair onderwijs 2012-2013 konden alle po-leraren een innovatief idee insturen naar de Programmaraad. Leraren bleken via verschillende kanalen met het OPP kennis gemaakt te hebben. Bij velen bleek de directeur een belangrijke aanjager te zijn om van een idee een projectvoorstel te maken en deel te nemen aan het OPP.

De aanleiding om deel te nemen, is voornamelijk een gevoelde frustratie op de school en/of in het eigen werk, meestal gerelateerd aan betere ontwikkelings- en ontplooiingsmogelijkheden voor kinderen. De leraren willen graag een nieuwe manier van werken introduceren op school. Dit gaat vaak om meer maatwerk en oog voor individuele behoeftes en mogelijkheden van de leerlingen.

Ook gaat het vaak om het verbinden van mensen, bijvoorbeeld ouders en leraren, leraren met leraren of vo-leerlingen met po-leerlingen. Daarnaast bleek het gebruik maken van nieuwe didactische ict-hulpmiddelen en social media een populair doel. In een aantal gevallen zou het project al plaatsvinden vanuit school en heeft de leraar het project ook naar het OPP opgestuurd. In dit geval gaat het vooral om het verkrijgen van extra budget. Door deel te nemen kan een al lopend project naar een hoger plan worden getild.

In totaal werden twintig projecten geselecteerd binnen het OPP van 2012-2013. De leraren worden Onderwijs Pioniers genoemd en hun individuele innovatieproject wordt het Onderwijs Pioniers-project genoemd. Het Pioniers-programma bestaat uit een breed palet aan ondersteuningsvormen. Zie box 4 voor de belangrijkste ingrediënten.

De onderwerpen van de Onderwijs Pioniers-projecten waren zeer divers. De primaire doelgroep in de projecten bestaat hoofdzakelijk uit leerlingen in het primair onderwijs, of een combinatie van leerlingen en leerkrachten in het primair onderwijs. In de secundaire cirkel van stakeholders worden ook andere partijen genoemd, zoals ouders, bewoners in de wijk en leerlingen van een naburige vo-school. In box 5 zijn alle projecten met een korte omschrijving weergegeven. Daarnaast zijn beschrijvingen van de projecten te vinden op de website van het OPP: www.onderwijspioniers.nl en zijn video-clips te vinden op de site www.leraar24.nl.

De kracht van het Onderwijs Pioniers-programma

De kracht van het programma zit in de uitwisseling van ideeën en ervaringen tussen de Pioniers, het gevoel van waardering en het krijgen van de nodige ruimte en vertrouwen. Externe ondersteuning vanuit het OPP en de bijeenkomsten op locaties buiten de school geven tijd en

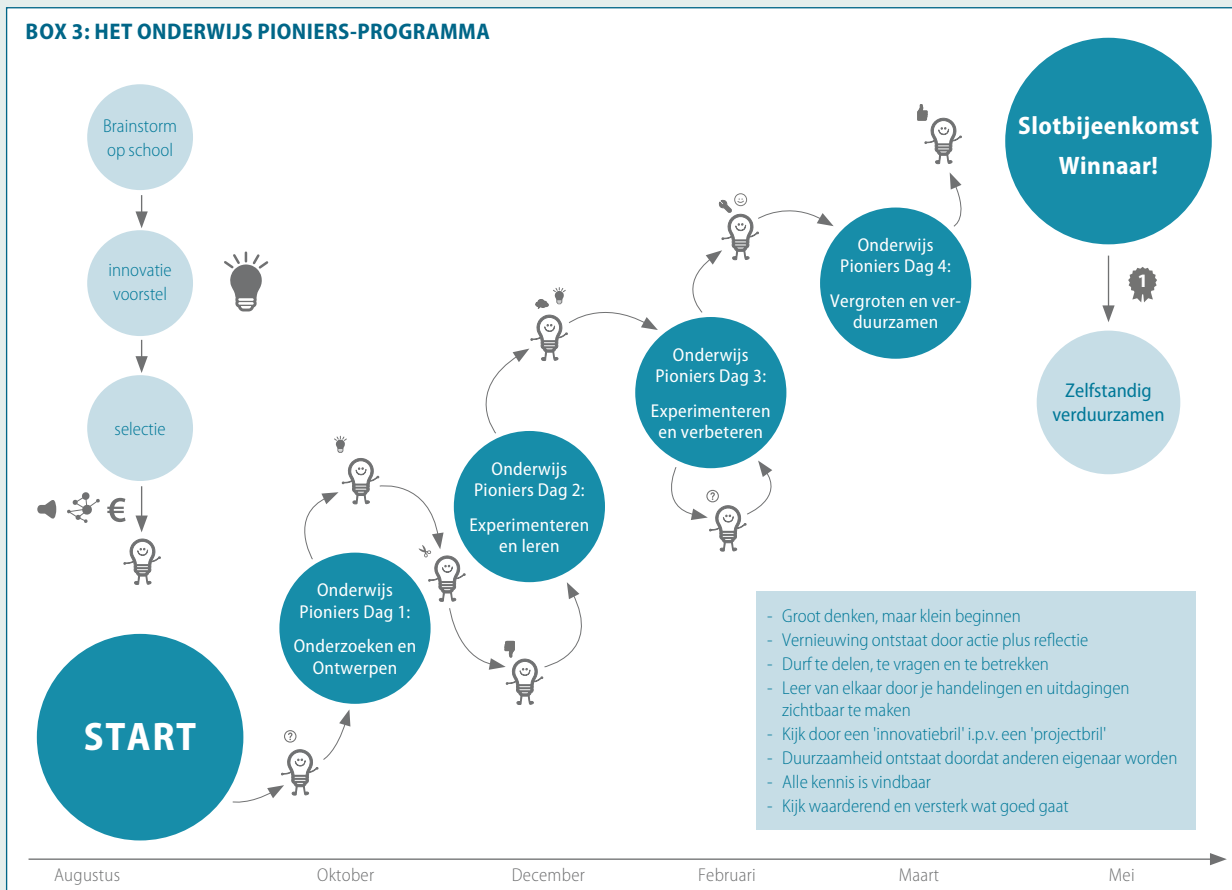
ruimte voor reflectie en inspiratie. De financiële bijdrage zorgde voor de mogelijkheid om tijd te kopen om te werken aan het project en om materialen te kopen waarmee de zichtbaarheid van het innovatieproject binnen de school vergroot kon worden. De Pioniers kunnen van elkaar leren en zo verder komen in hun eigen proces. Zo hoeft niet iedereen telkens opnieuw het wiel uit te vinden, kunnen de Pioniers op elkaar verder bouwen en heeft niemand het gevoel er alleen voor te staan.

Mede-Pioniers ontmoeten: volgens de Pioniers is een belangrijke kracht van het OPP het uitwisselen en delen, zowel binnen als buiten het programma. Meer dan driekwart van de Pioniers geeft aan het contact met mede-Pioniers te waarderen. De projecten en mensen zijn divers, maar de gemeenschappelijke deler 'streven naar beter onderwijs voor leerlingen' zorgt voor een gevoel van verbinding, inspireert en stimuleert tot leren, en geeft een positieve flow aan het proces. Door te delen inspireren de Onderwijs Pioniers elkaar, bereiken ze hun zelf omschreven doelen en ontwikkelen zij zichzelf.

Vertrouwen en ruimte: het programma biedt de mogelijkheid een eigen idee uit te werken met de nodige ruimte. De vrijheid (vertrouwen) en ruimte van het programma werken motiverend en geven mensen vertrouwen om door te gaan.

Pioniers-Programmaondersteuning: het OPP-team (vanuit Kennisland en CAOP) gaf de Onderwijs Pioniers niet alleen steun, maar ook vertrouwen, nieuwe inzichten en een gevoel van autonomie. Belangrijk hierbij was dat het team steeds benadrukte dat het plan van de Pionier is en van de Pionier blijft. Wel vinden de Pioniers het belangrijk dat de begeleiders genoeg ervaring in het onderwijs of andere relevante discipline hebben. Dit werd bij sommige begeleiders gemist. *Zelf het heft in handen nemen:* doordat Pioniers veel zelf doen tijdens het proces (geen passieve kennisoverdracht), worden ze geprikkeld en ontwikkelen ze zichzelf. Het werkt om te denken in mogelijk-

BOX 3: HET ONDERWIJS PIONIERS-PROGRAMMA

heden en out of the box te gaan. De horizontale aanpak van het programma wordt gewaardeerd. Een sterk punt van het OPP is dat het van de individuele leerkracht uitgaat. Door het OPP zijn leraren weer trots op hun vak.

Een financiële bijdrage: het merendeel van de Onderwijs Pioniers heeft het beschikbare Pioniers-budget besteed aan het inzetten van vervanging zodat zij konden werken aan hun Pioniers-project. Daarnaast werd het geld besteed aan het kopen van materialen of de inzet van diensten van derden. De Onderwijs Pioniers gaven aan dat zij het Pioniers-budget als een stimulans hebben ervaren om eindelijk hun ideeën uit te kunnen voeren en materialen aan te schaffen of tijd te krijgen voor de uitvoering van het idee. Voor sommige Pioniers heeft het Pioniers-budget zelfs gezorgd voor meer

BOX 4: BELANGRIJKSTE INGREDIËNTEN VAN HET PIONIERS-PROGRAMMA

Budget: initiatiefnemers van de geselecteerde ideeën ontvangen een budget van 5.000 euro om naar eigen inzicht te besteden, zolang de besteding maar bijdraagt aan het realiseren van het idee. Het geld kan bijvoorbeeld besteed worden aan vervangingskracht voor de klas, het inhuren van externe expertise of materiële kosten.

Pioniersdagen: gedurende het schooljaar vinden er vier landelijke bijeenkomsten plaats voor de Pioniers. Deze dagen zijn bedoeld om ervaringen, lessen en ideeën uit te wisselen en kennis op te doen om nog beter te kunnen pionieren.

Netwerk en coaching: de Pioniers worden in een online netwerk aan elkaar verbonden om ook tussen de Pioniers-dagen door kennis en ervaringen uit te wisselen. De Pioniers worden bovendien begeleid door een coach.

Dynamische evaluatie: tijdens het Pioniers-jaar werd dynamische evaluatie als methode ontwikkeld en ingezet om ervaringen en vragen van de Pioniers real-time te kunnen delen met collega's, leidinggevendenden, mede-Pioniers en coaches. Feedback werd aan elkaar gegeven aan de hand van storytelling-methodes. De actieve uitwisseling van ervaringen zorgde voor een vergrote zichtbaarheid en deling van ervaringen van de innovatieprocessen gedurende het jaar.

Pioniers-trofee: op de dag van de uitreiking krijgen de Pioniers de kans om hun ideeën en ervaringen op een podium met een breder publiek te delen. Aan het einde van het Pioniers-jaar wordt de Onderwijs Pioniers-trofee uitgereikt aan het initiatief dat door een deskundige jury en door de andere Pioniers als beste is beoordeeld.

BOX 5: OVERZICHT VAN DE ONDERWIJS PIONIERS-PROJECTEN 2012-2013

Projecttitel	Idee	School
Analyseren door middel van serious gaming	Spelenderwijs beter onderwijs op maat	Kbs De Zonnewijzer Dronten, Flevoland
An apple a day...	Tablets als instrument om het onderwijs te vernieuwen en ouderbetrokkenheid te vergroten	De Vendelier Helmond, Noord-Brabant
Atelier speciaal	Beter beeldend speciaal onderwijs door betrokken creatieve ouders in te zetten tijdens ateliers	Olivijn Almere, Flevoland
Be'leef' in Zuidbroek	Meer contact tussen leerlingen en omgeving, via een belevingsruimte middenin de omgeving	De Zonnehoek Apeldoorn, Gelderland
De ideale weektaak	De weektaaktool helpt op een efficiënte manier niveauverschil tussen leerlingen te accommoderen	CBS de Tarissing Oudewoude, Friesland
De Biblioplus, meer dan lezen alleen ¹	Een interactieve bibliotheek op school om het lezen te stimuleren en ouders bij het lezen te betrekken	De Globetrotter, Toermalijn Rotterdam, Zuid-Holland
De Leesmees	De Leesmees is een handpop die van lezen een beleving maakt en regelmatig bezoek krijgt van prominente gasten uit de boekenindustrie	Tarcisusschool Rotterdam, Zuid-Holland
De wereld buiten binnen handbereik	Zaakvakken: zelf op zoek naar informatie, in plaats van leren uit een boekje	Rkbs Jan Bluysen Uden, Noord-Brabant
Ik zie, ik zie...	Leerlingen aan de hand van actuele beelden uitdagen om de juiste vragen te stellen en deze al zoekende te beantwoorden	Sint Jan school Amsterdam, Noord-Holland
Interactieve films maken in de les	Met de tool Movietrader zelf een interactieve film maken als afsluiting van groep 8	Parkschool Utrecht, Utrecht
It Conex-Us	Onderwijsontwikkeling van binnenuit door (digitale) kennisuitwisseling tussen scholen	Prins Clauschool Nijmegen, Gelderland
QR-codes in het onderwijs	Onderwijsinformatie aanbieden op een eigentijdse en creatieve manier	OBS de Wissel Zuidland, Zuid-Holland
Smashing werkplek	Een multifunctionele werkplek waar leerlingen naar eigen interesse kunnen leren	Kbs De Globetrotter Rotterdam, Zuid-Holland
Talent onderwijst Talent	Het benutten van talent in het voortgezet onderwijs, om talent in het primair onderwijs te stimuleren	OBS de Zonnebloem Den Haag, Zuid-Holland
Teamblogger	Leren van je collega's met en via social media	Basisschool de Liaan Helden, Limburg
Verantwoord maatschappelijke samenwerking po-vo ¹	Het bieden van extra onderwijsmogelijkheden aan leerlingen door intensief contact tussen primair en voortgezet onderwijs	Obs Heuvellaan Apeldoorn, Gelderland
Zoek het uit ^{1,2}	Expertise van docenten breed toegankelijk maken door slimme inzet van multimedia en IT	PCB de Fontein Alphen aan de Rijn, Zuid-Holland

1) Uitgevoerd door twee Onderwijs Pioniers

2) Winnaar Onderwijs Pioniers 2012-2013

geld doordat ze de moed hadden gekregen om andere subsidies aan te vragen of omdat de zichtbare resultaten andere partijen uitnodigden om een bijdrage te leveren aan de voortzetting of uitbreiding van het idee.

De opdrachten en bijeenkomsten vanuit het OPP in een inspirerende omgeving: de bijeenkomsten geven nieuwe motivatie en de Onderwijs Pioniers vinden het goed om op een andere manier met hun project bezig te zijn, want dit zorgt voor reflectie en deze reflectie leidt tot nieuwe inzichten. Het is belangrijk elkaar te ontmoeten, welke wordt gefaciliteerd door de bijeenkomsten. De vier bijeenkomsten vormen in combinatie met de opdrachten ook een belangrijke element van het programma. Het kan een detail lijken maar de buitenschoolse locaties waar de Pioniers-bijeenkomsten georganiseerd werden, zorgden voor creativiteit en inspiratie en gaven de Onderwijs Pioniers het gevoel bijzonder te zijn. Dit werd in de interviews een aantal keer benadrukt, omdat het gevoel bijzonder en belangrijk werk te verrichten, gemist wordt in het dagelijkse werk van een leraar.

Een dynamisch verloop: aan de hand van de interviews en de storylines is te zien dat de innovatieprojecten zeer dynamisch verlopen, met pieken en dalen. Ook de aanvang verschilt. Sommige Onderwijs Pioniers hadden al een uitgewerkt idee of projectplan, anderen hadden nog geen omlijdend idee en begonnen met het uitschrijven van de doelen en activiteiten. Nagenoeg alle Pioniers geven aan dat zij hun projectdoel en/of ambities moesten bijstellen gedurende het jaar. Dit had verschillende oorzaken: reflectiemomenten (tijdens de Pioniersdagen, in teamoverleg met collega's of tijdens het maken van de opdrachten), een gebeurtenis op school of een omstandigheid in de privésfeer. Aan het einde van het Pioniers-jaar (mei 2013) zaten de Onderwijs Pioniers in fase 3 (nogmaals experimenteren en uitbreiden) of 4 (vergroten en verduurzamen) van het innovatieproject.

"Maar ondertussen dacht ik, misschien kan ik hier wel fondsen voor krijgen. En die kreeg ik. Dus uiteindelijk ik had die 5.000 euro en daardoor kon ik gaan organiseren, maar ik heb ze niet nodig gehad. Ik kreeg zoveel fondsen dat ik gewoon kon draaien. En zo zijn er veel meer activiteiten in dit hele gebouw geweest, ondertussen, die ik allemaal kon organiseren, omdat ik 5.000 euro had, kon ik dingen in gang zetten, maar eigenlijk staat de hele pot er nog. Dus geld maakt geld. Want je kunt dus zeggen: je kunt beginnen." (Onderwijs Pionier 1)

Voor alle stimulerende factoren geldt wel dezelfde uitdaging: een goede balans vinden. Daar de Onderwijs Pioniersprojecten zeer verschillend zijn, is het goed om hier rekening mee te houden en de Pioniers goed te matchen tijdens de bijeenkomsten. Te veel verschil in fase/ontwikkeling lijkt niet goed te zijn voor wederzijds leren en uitwisseling, terwijl te weinig verschil niet genoeg uitdaagt. Het is belangrijk raakvlakken te hebben met de onderwerpen die worden behandeld, zodat de Pionier de toegevoegde waarde ervaart van de bijeenkomst. Een klein aantal Onderwijs Pioniers vond dat het werken in steeds wisselende groepjes op Pioniers-dagen ervoor zorgde dat de waarde van de kennis- en ervaringsuitwisseling daalde omdat ze van tevoren te weinig informatie hadden gekregen over elkaars situatie op school, of de fase van het project. Daarnaast hebben Onderwijs Pioniers minder behoefte aan ideeën en kennis van mede-Pioniers als het op hun eigen school goed verloopt en daar veel uitwisseling van ideeën en enthousiasme is. Ook kan te veel ruimte en vrijheid soms leiden tot minder inspanning. Daarnaast vonden de Pioniers de creativiteit van het programmeerteam goed om out of the box te denken maar tegelijkertijd vonden de Pioniers het belangrijk dat de begeleiders genoeg ervaring in het onderwijs of andere relevante discipline hebben, wat in sommige gevallen werd gemist.

Factoren die meespelen bij het uitvoeren van een innovatieproject

Naast de genoemde specifieke kenmerken die een programma als het OPP zou moeten bieden om bottom-up innovatieprojecten te stimuleren, spelen er ook andere factoren een belangrijke rol die een innovatieproject doen slagen en het een duurzaam karakter geven. Deze factoren komen sterk overeen met de factoren die genoemd worden in de eerder beschreven studies naar kritische succesfactoren van innovatieprojecten. Hier zullen we de zes belangrijkste factoren in detail bespreken: 1) de competenties van een Onderwijs Pionier, 2) de rol van de schoolomgeving, 3) de rol van externe partijen 4) de rol van leerlingen, 5) de rol van ouders, en 6) de rol van tijd.

1. De competenties van een Onderwijs Pionier.

Op basis van interviews met de Onderwijs Pioniers hebben wij een competentieprofiel van de Onderwijs Pionier opgesteld. Dit profiel bestaat uit drie kerncompetenties die bij alle Onderwijs Pioniers aanwezig bleken te zijn en ook door hen zelf genoemd werden als competenties die nodig zijn om een innovatieproject te doen slagen. Daarnaast worden er door de verschillende Onderwijs Pioniers vaardigheden genoemd die het vormgeven en uitvoeren van een project vergemakkelijken. Een Onderwijs Pionier beschikt over:

- *Intrinsieke motivatie voor het verbeteren van het onderwijs:* intrinsiek gemotiveerd betekent dat je het onderwijs wil verbeteren, omdat je het leuk vindt, het een natuurlijke drijfveer is in je dagelijkse werk en omdat je het zinvol vindt.
- *Gevoel voor samenwerking:* goed kunnen samenwerken in teamverband betekent dat je als vernieuwer niet altijd voor de troepen uit loopt. Het is belangrijk dat je dingen binnen je team doet en je aanpast aan het competentieniveau van je collega's.

- *De kracht om anderen te enthousiasmeren en motiveren:* naast het kunnen inleven in je collega's moet je hen ook kunnen motiveren, aansporen en enthousiasmeren voor de beoogde innovatie. Een goede balans ontwikkelen tussen je persoonlijk enthousiasme en de juiste motivatie vinden voor je collega's is een must.

De volgende vaardigheden zijn een pluspunt:

Interpersoonlijke competenties

- Omgaan met weerstand
- Voor jezelf opkomen
- Creativiteit
- Kansen leren zien en grijpen
- Een idee kunnen uitleggen en overbrengen
- Omgaan met werkdruk
- Hoofd- en bijzaken kunnen onderscheiden

Projectgerelateerde vaardigheden

- Projectmanagement
- Plannen
- Plan van aanpak opstellen
- Projectvoorstellen schrijven
- Acquireren
- Organiseren
- Delegeren

Communicatievaardigheden

- Kunnen praten over problemen
- Motiveren
- Verantwoording afleggen
- Visualiseren van werk

Ict-vaardigheden

- Videomontage- en fotobewerking-programma's
- Powerpoint
- Wordpress
- Yurls
- Begeleiden van anderen in technische uitvoering van het Pioniersproject

2. De rol van de schoolomgeving.

Uit de interviews kwam naar boven dat de rol van collega's en de leidinggevende cruciaal zijn om het OPP te integreren op school. Daarnaast spelen, externe partijen, de ouders en de leerlingen een rol.

- *De rol van collega's:* het onderzoek laat zien hoe de rol van collega's binnen de verschillende fases van het project verandert en hoe de Onderwijs Pioniers er zelf actief voor zorgen dat de collega's meedoen om het project te doen slagen. Dit proces kan kort beschreven worden als een ontwikkeling van afstandelijk enthousiasme naar weerstand via nieuwsgierigheid naar samenwerking en integratie.

- *Oppervlakkig enthousiasme:* de meeste Onderwijs Pioniers geven aan dat in het begin van het project de collega's blij zijn voor hun pionierende collega dat zijn/haar project is goedgekeurd; ze delen zelfs in de feestvreugde. Ze voelen echter in eerste instantie geen eigenaarschap van het project. Hierbij is door verschillende Onderwijs Pioniers wel als uitzondering de 'duo-collega' genoemd. Een duo-collega die op dezelfde lijn zit, zorgt voor de nodige motivatie en een doorlopende lijn van het project in de klas.

- *Een beetje weerstand en passiviteit:* wanneer het project meer vorm begint te krijgen, is het belangrijk om medewerking te krijgen van collega's. Helaas bleek dat bij meer dan de helft van de Onderwijs Pioniers de collega's niet onmiddellijk vol enthousiasme meewerkten aan het project. Soms was er lichte weerstand - meestal wegens het gebrek aan tijd - terwijl anderen voornamelijk passief reageerden. De Onderwijs Pionier bleef gezien worden als de trekker van het project en soms zelfs als de enige expert. Gelukkig veranderde dit bij de meeste Pioniers vrij snel dankzij het doorzettingsvermogen van de Pionier, interventies vanuit de Pionier en tips van mede-Pioniers.

- *Enthousiaste medewerking van collega's:* de meeste Onderwijs Pioniers gaven aan dat de steun van collega's onontbeerlijk is om het project te kunnen voortzetten en vol te houden. Het bleek dat collega's voornamelijk enthousiast werden wanneer het project

concreet en zichtbaar werd. Een andere manier om collega's te betrekken was ervoor te zorgen dat collega's betrokken bleven bij het project en zelf ook eigenaarschap gingen voelen. Zo organiseerden Onderwijs Pioniers werkgroepen, werd het project besproken tijdens teamvergaderingen of legden zij het initiatief volledig bij de collega's zelf. Bovendien werd het gebruik van de resultaten of de ideeën van het project nooit verplicht gesteld.

- *Medewerking bij de implementatie en overdracht:* om hands-on medewerking van collega's te krijgen bij het project gebruikten sommige Onderwijs Pioniers een deel van hun Pioniers-budget om zich door collega's te laten vervangen gedurende het project. Weer anderen hadden een formele werkgroep opgericht waar collega's ook tijd voor kregen. Tot slot waren er Onderwijs Pioniers met een duurzame aanpak: ze hadden het project geïntegreerd binnen het schoolbeleid, zodat alle collega's in de school formeel betrokken konden worden bij de innovatie en er ook na het project effectief gebruik kon worden gemaakt van de projectopbrengsten.

"Op zich heel leuk, en op zich vinden zij het heel leuk om ermee aan het werk te gaan, alleen je merkt wel dat het voornamelijk wordt gezien als mijn project, in plaats van iets waar zij zelf dan ook tijd in moeten gaan steken." (Onderwijs Pionier B)

Ook de rol van leidinggevende blijft een cruciale factor; hoe kan een leidinggevende het best acteren voor het stimuleren van innovatieprojecten die geïnitieerd worden vanuit leraren? Het is de juiste balans vinden tussen ruimte en vertrouwen geven, maar ook ondersteunen en het gevoel geven achter het project te staan. Zo zien we dat de leidinggevende een belangrijke rol kan spelen bij het initiëren van een onderwijsinnovatieproject, bijvoorbeeld door het informeren van de leraar over subsidiemogelijkheden. In ver-

scheidene gevallen was de leidinggevende van de school de persoon die de leraar aanzette om mee te doen met het OPP.

Daarnaast zorgde de leidinggevende tijdens het project vaak voor morele maar ook praktische steun. In veel gevallen gaf de leidinggevende voornamelijk ruimte aan de Onderwijs Pionier om het project uit te voeren. Hierbij ging het om ruimte in de zin van tijd maar ook van vertrouwen. In sommige gevallen gaf de leidinggevende misschien ook net te veel ruimte waardoor de Onderwijs Pionier de betrokkenheid van de leidinggevende miste. De meeste Onderwijs Pioniers spraken echter van een ondersteunende leidinggevende die morele steun gaf tijdens het project en voornamelijk vertrouwen uitsprak.

In drie projecten werd de relatie met de leidinggevende als minder positief ervaren, er was zelfs bij één project sprake van volledige afwezigheid en helemaal geen betrokkenheid van de leidinggevende. Bij een ander project had de leidinggevende juist meer behoefte aan controle en wilde daardoor een te grote rol in het project. De projecten werden hierdoor bemoeilijkt, maar faalden niet. Dit kwam vooral door de competenties van de Onderwijs Pioniers zelf om goed om te gaan met de situatie, om zelfstandig door te bijten of door ondersteuning van een mede-Pionier. In geen van de projecten werkte de leidinggevende dermate tegen dat dit leidde tot stopzetting van het Pioniers-project.

De meeste Onderwijs Pioniers kwamen tot bloei in een school waarbij de directeur een mooie balans bracht tussen ruimte geven en de juiste ondersteuning bieden en betrokkenheid tonen op de juiste momenten.

"Nou, is dat wel hartstikke mooi, want ik heb een directrice die ja heel enthousiast wordt van dat soort dingen, die me ook ruimte geeft om met dat soort dingen te komen en dat heb ik toen gedaan."

(Onderwijs Pionier H)

3. De rol van externe partijen.

Externe partijen werden ingezet om mee te denken, om draagvlak te creëren of voor praktische ondersteuning bij de uitvoering van het project. Hun rol verschilde erg per project. Een trend die we terugzien bij meerdere projecten is dat de Onderwijs Pioniers worden uitgenodigd om op andere scholen of bij andere organisaties presentaties te houden. Deze presentaties leidden dan vaak tot een goed samenwerkingsverband. De uitnodigingen kwamen vaak van andere directeuren van scholen of disseminatie vond plaats via Leraar24, de regionale pers of andere kanalen.

4. De rol van leerlingen.

Leerlingen zijn voor elk project de belangrijkste stakeholders en zijn de onderliggende extrinsieke motivatie voor de Onderwijs Pionier. Acht Onderwijs Pioniers noemden de rol van de leerlingen expliciet en dan ging het vooral over het aanstekelijke enthousiasme van de kinderen en dat de kinderen zich betrokken voelden bij het project. De leerlingen werden niet uitdrukkelijk genoemd door de Onderwijs Pioniers als actieve bijdragers in de ontwikkeling van hun innovatie of project, zoals bijvoorbeeld wel het geval is bij de collega's en de leidinggevende.

5. De rol van ouders.

Slechts bij vijf projecten werd ook de rol van ouders genoemd bij het verloop van het project. Meestal betrof het praktische bijdragen zoals het helpen inrichten, opruimen, verven van een lokaal of het delen van boeken. Drie Onderwijs Pioniers informeerden de ouders actief over het project via sociale media of in een werkgroep of vergadering.

6. De rol van tijd.

Alle Onderwijs Pioniers geven aan dat het gebrek aan tijd een grote belemmering vormde voor de vloeiende voortgang en uitvoering van het project. Een enkele

Onderwijs Pionier had (soms na lang aandringen) tijd gekregen van de schoolleiding, maar het merendeel van de project-tijd werd uitgevoerd in de eigen vrije tijd van de Onderwijs Pionier. Velen gaven aan dit in eerste instantie geen probleem te vinden, omdat ze er ook veel energie voor terug hadden gekregen, maar dat het moeilijk is om dit een jaar vol te houden naast een drukke baan en privéleven. Daarnaast bleek tijd niet alleen een probleem voor de Onderwijs Pionier te zijn maar ook voor de collega's van wie in een groot aantal projecten medewerking nodig was.

"Veranderen moet tussen de bedrijven door. Mijn collega's zijn best bereid om te veranderen, en ze zien ook wel dat dingen handiger kunnen. Maar het ontbreekt ze dan aan tijd en kennis en de wil misschien om er echt mee aan de slag te gaan. Er moet zo veel."

(Onderwijs Pionier 6)

Conclusie

De evaluatie van het OPP primair onderwijs 2012-2013 heeft ons een rijk beeld gegeven van het verloop en de opbrengsten van een bottom-up innovatieproject dat geïnitieerd wordt door één of meerdere leraren. Bovendien heeft het ons inzicht gegeven in de factoren en condities die een rol spelen bij het verloop van innovatieprojecten. Zo bleken de Onderwijs Pioniers-projecten een dynamisch verloop te hebben. Door regelmatig overleg buiten de school met mede-Pioniers en het Onderwijs Pioniers-team was er voldoende afstand om het project te evalueren en tijdig bij te stellen. Alle Pioniers hebben hun project bijgesteld, alsook actief interventies ondernomen om het project te concretiseren en zichtbaar te maken voor collega's. De collega's spelen een heel belangrijke rol om het project schoolbreed een plaats te geven en de leidinggevende moet een balansoefening maken tussen ruimte geven, motiveren en ondersteunen. Vele projecten hebben ook aandacht gehad voor het betrekken van

andere partijen en scholen.

Met betrekking tot de condities kwam uit alle interviews naar voren dat voldoende ruimte, vertrouwen en waardering gegeven dient te worden aan pionierende leraren bij het uitvoeren van een innovatieproject, door zowel de collega's als de schoolleiding als het Onderwijs Pioniers-team. Ook enthousiasme van mede-Pioniers en het Onderwijs Pioniers-team speelt een rol. Daarnaast beschikken de Onderwijs Pioniers zelf over enkele kerncompetenties zoals intrinsieke motivatie, kunnen samenwerken en anderen kunnen motiveren, alsook interpersoonlijke, projectgerelateerde, communicatieve en mogelijk ict-vaardigheden. Vanuit beleidsperspectief kunnen we op basis van deze bevindingen de volgende aanbevelingen meegeven teneinde innovatie te stimuleren binnen de onderwijsinstelling:

- Verzamel ideeën vanuit de praktijk;
- Geef pioniers de ruimte en het vertrouwen om ideeën uit te werken;
- Stimuleer dat op de werkvloer samenwerken, samen leren en samen vernieuwen vanzelfsprekender worden;

- Inventariseer wie binnen je school intrinsiek gemotiveerd is tot onderwijsvernieuwing en stimuleer innovatieve leraren om te pionieren met hun idee;
- Adviseer leidinggevende waardering en vertrouwen uit te spreken aan zijn/haar medewerkers;
- Geef ruimte voor reflectie en onderzoek dat innovatieprojecten een dynamisch proces doorlopen van verkleinen en vergroten; dromen en concretiseren en het bijstellen van doelen;
- Investeer vooral in goede samenwerking en help de collega's van de Onderwijs Pionier te motiveren door het creëren van de nodige ruimte, ook in de tijd;
- Zorg op het juiste moment voor de borging van de innovatie in de infrastructuur van een onderwijsinstelling in de zin van tijd en budget.

Referenties

- Fullan, M. (2005). *Leadership and sustainability: System thinkers in action*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- McKinsey & Company (2012). *Het Nederlandse onderwijs: beter dan we denken, maar niet zo goed als we willen*. Gedownload van http://www.stichtingvanhetonderwijs.nl/downloads/de_stichting_in_de_media/nieuwsberichten/Het_Nederlandse_onderwijs_beter_dan_we_denken.pdf
- Mastebroek, W. (2004). *Verandermanagement*. Heemstede: Holland Business Publications.
- Vodegel F., Smid, G., & Van den Bosch, H. (2011, september). Succesfactoren voor de aanpak van onderwijsinnovatie, *OnderwijsInnovatie*, 25 – 29.
- Moerbeek, K., Sigaloff, C., Nabben, I. & Huber, M. (2010). *Onderwijs Pioniers, Van klacht naar oplossing: de leerkracht als vernieuwer*. Amsterdam: Kennisland en Sectorbestuur Onderwijsarbeidsmarkt. Gedownload van <http://www.kennisland.nl/filter/publicaties/onderwijs-pioniers-van-klacht-naar-oplossing-de-leerkracht-als-ve>.
- Schreurs, B., Kicken, W., Kieboom, M., Lemmens, F., & Ketelaar, E. (2014). *Professionele ruimte in het Onderwijs Pioniers programma* [intern rapport]. Heerlen, Nederland: Welten-instituut, Open Universiteit.
- De Vries, M., Van der Aa, P., Hezemans, M., Kinkhorst, G. Muizelaar, S., & Ritzen, M. (2005). *Succesfactoren van ICT-implementaties* [rapport]. Utrecht: Stichting Surf.
- Van der Bolt, Studulski, van der Vegt, & Bontje (2006). De betrokkenheid van de leraar bij onderwijsinnovaties. Een verkenning op basis van literatuur [rapportage]. Gedownload van <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2006/07/04/de-betrokkenheid-van-de-leraar-bij-onderwijsinnovaties.html>

Lesgeven onder een vergrootglas

Zowel in de klas als bij afstandslernen is de inzet van ict-hulpmiddelen en -programma's niet meer weg te denken. Sociale media spelen daarbij een steeds prominentere rol. In dit artikel wordt ingegaan op wat mag, kan en moet met sociale media en wat de rol van de docent en de onderwijsinstelling hierin is.

Bij het lesgeven worden sinds jaar en dag hulpmiddelen gebruikt. Het soort hulpmiddel is de laatste jaren sterk aan verandering onderhevig. Het krijtje is vrijwel nergens meer terug te vinden, onderwijs op afstand doet op grote schaal zijn intrede. Sociale media en internet geven een andere dimensie aan het gebruik van nieuwe technologie, waarmee het eenvoudig is gegevens te ontsluiten naar grote groepen. Veel van het gebruik van deze nieuwe technologie wordt vastgelegd, vaak zonder dat de gebruiker zich dit bewust is. Wat betekent dit voor de privacy van de betrokkenen?

Vertrouwelijke informatie

Het is bekend waar we zijn. Het is bekend wat we doen. Het is bekend wat we zeggen en schrijven. Bij het gebruik van sociale media en smartphones worden al onze handelingen vastgelegd en gedeeld met een onbekend aantal partijen. 'Voor het verbeteren van de dienstverlening aan de gebruiker', is een veelgehoord argument. Voor ieder individueel, als consument en gebruiker, is het een persoonlijke afweging in welke mate wij gegevens willen delen met anderen. Voor een onderwijsinstelling is dat een andere zaak. Die heeft de plicht om zorgvuldig om te gaan met de rechten van haar medewerkers en haar studenten. Studenten kunnen er voor kiezen om het door hen behaalde cijfer op Facebook te zetten, of hierover een Twitterbericht te sturen, een onderwijsinstelling mag dat absoluut niet. Voor de instelling is en blijft dit vertrouwelijke informatie, ongeacht wat een student er mee doet. Dit voorbeeld illustreert het verschil tussen wat iemand als persoon kan en mag doen met de eigen gegevens, en waaraan een organisatie door wet- en regelgeving en uit fatsoen aan gehouden is. Het geeft ook gelijk het spanningsveld weer, want in de klas, fysiek of virtueel, komen individuele personen en onderwijsinstelling bij elkaar. Mag een student gebeurtenissen in een klas vastleggen, in beeld en geluid, en die vervolgens verspreiden naar derden? Wat is het verschil met het klassieke roddelen, waarbij groepjes studenten op de gang de looks of de handelingen van een docent evalueren?

Interactie is veranderd

In zijn traditionele vorm wordt onderwijs klassikaal gegeven, kleinschalig in groepjes of grootschaliger in grote collegezalen. De docent staat voor de groep en gebruikt voor de lessen presentatiemiddelen en verschillende interactievormen. De student probeert de boodschap zo veel mogelijk te volgen, maakt al dan niet aantekeningen en neemt soms deel aan de interacties. De in dit proces gebruikte hulpmiddelen zijn de afgelopen jaren sterk veranderd en maken gebruik van nieuwe, innovatieve technologische ontwikkelingen en nieuwe pedagogische inzichten. Schoolborden verdwenen uit de klas en werden vervangen door whiteboards en video-beams, die op hun beurt weer vervangen zijn door smartboards. Boeken en dictaten zijn vervangen door Powerpointpresentaties, pdf-jes en filmpjes. Ook de interactie is veranderd. Het gebruik van door studenten meegebrachte apparatuur in de klas neemt toe. In het klassikaal onderwijs is het gebruik van sociale media nog een niche. In het online onderwijs kan men bijna niet meer zonder en daar zien we klassikaal en online onderwijs dichter naar elkaar toe schuiven. Bij de interactie tussen docent en student buiten de vaste lestijden worden steeds vaker ook sociale media ingezet.

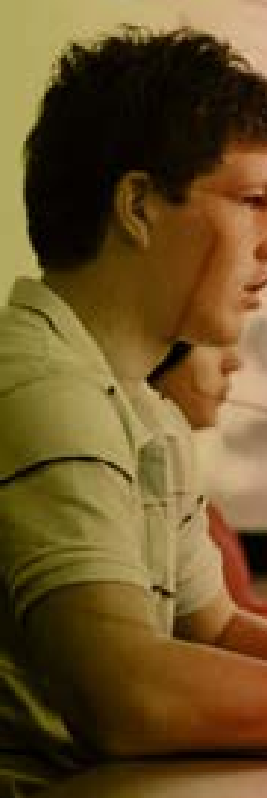
Weerstand

De vraag die zich opdringt, is of iedereen hierin moet meegaan. Kunnen we van iedere docent verwachten dat hij of zij 'aanwezig' is op sociale media? Kunnen we van studenten eisen dat ze sociale media gebruiken voor het volgen van een vak? Zoals bij de introductie van iedere nieuwe technologie gaan de adaptie en het gebruik geleidelijk aan. Als eerste zijn de hype-watchers op de hoogte van de nieuwe mogelijkheden van de technologie. Zij maken zich het werken hiermee van nature makkelijk eigen en stappen ook het makkelijkste weer over op de volgende hype. Het gebruik van een nieuwe hype is voor hen een beetje spelen. De early adopters herkennen nieuwe technologie die potentie heeft, bijvoorbeeld de potentie om iets in het onderwijsproces eenvoudiger te maken, om het leerproces te verbeteren, of om van een aansluit- of koppelingsprobleem af

Alf Moens

Moens is werkzaam bij SURF en coördineert informatiebeveiliging voor de SURF werkmaatschappijen en voor instellingen in het hoger onderwijs. Dit artikel is gebaseerd op een lezing van Moens over beveiliging en sociale media voor het Nationaal Congres Onderwijs en Sociale Media in 2013. Meer informatie over dit artikel: alf.moens@surf.nl

te zijn. Een deel van deze nieuwe ontwikkelingen zal uiteindelijk main stream worden.

Voor veel (onderwijs)medewerkers hoeft dat allemaal niet zo, wéér een verandering, wéér een proefballonnetje. Door een (te) snelle opvolging van nieuwe ideeën en nieuwe technieken -die vervolgens deels weer snel verdwijnen- is er vaak weerstand. Waar een early adopter enthousiast is over de mogelijkheden van de nieuwe technologie, is de main stream-medewerker kritisch en terughoudend. Die ziet vooral de beren op de weg. Beide rollen zijn nodig om nieuwe technologie goed ingebed te krijgen in de processen binnen de organisatie en, wat belangrijker is, niet alle nieuwe technologische ontwikkelingen hoeven grootschalig en door iedereen gebruikt te worden. Naast de main stream is er ook nog een groep die minder affiniteit heeft voor technologie en die die technologie ook liever uit de weg gaat. Ook hier moet rekening mee gehouden worden bij de introductie van nieuwe technologie.

Scheiding werk en privé

Twintig jaar geleden was het gebruik van internet en e-mail nog slechts aan een selecte groep voorbehouden. Tegenwoordig worden deze media vrijwel overal dagelijks gebruikt. Ook in het onderwijs is het gebruik van internet en e-mail volledig geaccepteerd. De integratie van e-mail heeft de nodige jaren gekost, zoals iedere technologische verandering tijd kost om in te voeren. Wat we zien, is dat brede adaptie van technologie steeds sneller gaat. Onlangs werd aandacht besteed aan het tienjarige bestaan van Facebook; momenteel het belangrijkste sociale netwerk. Facebook wordt gebruikt voor het onderhouden van contacten met familie en vrienden, voor marketing en klantenbinding, voor werving van studenten en het wordt gebruikt door studentengroepen om informatie over studie, rooster en huiswerk te delen. Facebook wordt niet veel gebruikt in de communicatie tussen student en docent. En dat heeft alles te maken met de scheiding tussen privé en werk. Docenten vinden het prima om een e-mailbericht van een student te krijgen op het e-mailadres van de school, maar niet op het eigen privé e-mailadres. Zo ook met het Facebookaccount. Veel instellingen hebben een social media-protocol waarin zij vastgelegd hebben hoe de instelling op sociale media vertegenwoordigd is en wie formele uitingen mag doen namens de instelling. Daarnaast is het gebruikelijk dat docenten en studenten geen privécontact hebben. Het 'bevrienden' wordt doorgaans gezien als privécontact. Dat geldt voor Facebook en voor andere sociale media.

Gebruikersreglement

Bij sociale media denken we vaak aan foto's en video. De grote angst van veel docenten is dat handelingen in de klas, uit zijn verband en zonder context, op foto of video worden vastgelegd en via internet verspreid worden. Het is mogelijk om dan (gerechtelijke) stappen te ondernemen om die ongewenste

verspreiding tegen te gaan en geplaatst materiaal te laten verwijderen. Dat kost vaak veel moeite, ook al staat de wet aan de kant van de docent. Bovendien is het nog maar de vraag of de content wel verdwijnt, want internet onthoudt alles. Het is natuurlijk beter om dit soort verrassingen te voorkomen. Dat kan door daar als onderwijsinstelling afspraken over te maken en vast te leggen in het gebruiksreglement of het studententatuut en, dit heeft veel meer effect, in het begin van iedere lescyclus met de studentengroep even stil te staan bij de onderlinge omgangsregels. Wat verwacht je van elkaar, wat is wel en niet geoorloofd, wat vindt een ieder wel of niet prettig. Uiteraard is dit geen garantie dat er niets gebeurt, maar het is wel de basis om op terug te vallen mocht er zich een ongewenste situatie voordoen.

Bij wet is het geregeld dat er toestemming nodig is om opnames van anderen te maken. Een uitzondering is het maken van opnames in de publieke ruimte (buiten op de openbare weg). Klaslokalen en ook de andere delen van een schoolgebouw zijn geen publieke ruimte, doorgaans is het gebruik en toegang hiervan aan regels gebonden. Het briefgeheim is, in een iets andere vorm, vergelijkbaar van toepassing op e-mailcorrespondentie en andere correspondentie in een besloten groep, zoals chatsessies.

Miniaturisering

De voortgaande miniaturisering van de technologie maakt het in de nabije toekomst bijna onmogelijk om te herkennen of er in de klas opname- of communicatiemiddelen gebruikt worden. Nu is een camerabril, zoals Google Glass, nog heel herkenbaar en heeft het een hoog geek-gehalte. Maar al langer zijn er pinholecamera's verkrijgbaar die ingebouwd zijn in een pen of in een ander gebruiksvoorwerp. Horloges kunnen al een tijdje veel meer dan alleen de juiste tijd aan geven. En de nieuwe generatie smartwatches lijkt qua uiterlijk misschien op een horloge, maar communiceert intussen met tal van andere apparaten, zoals de smartphone. Als gevolg van deze miniaturisering zal de onderwijssector een aantal processen opnieuw moeten ontwerpen of in belangrijke mate moeten aanpassen. Toetsing zal bijvoorbeeld verschuiven van kennistoetsing naar toetsing op vaardigheden in het toepassen van die kennis. Omdat kennis, nou ja, in elk geval feiten, met een muisklik te vinden zijn en straks altijd en overal toegankelijk zijn, heeft het geen zin te toetsen op parate kennis. Hiervoor zou volstrekte isolatie nodig zijn en dat is niet realistisch. Verschillende instellingen worden er nu al mee geconfronteerd dat ze verregaande controles moeten uitvoeren op het beschikbaar hebben of gebruiken van elektronische hulpmiddelen. Daarom is een paradigmaverandering nodig. Zo is het vaak nu al geen probleem meer om boeken en ander geprint materiaal mee te nemen naar tentamens. Sterker nog: er wordt soms zelfs van uit gegaan dat studenten leermaterialen bij zich hebben om informatie op te zoeken.

Learning analytics

Er zijn inmiddels verschillende experimenten uitgevoerd waarbij het gebruik van sociale media een integraal onderdeel uitmaakte van het leerproces. Hierbij werd bijvoorbeeld gemeten op welke momenten een student een informatiebron benaderde, of op welke momenten een student vragen stelde via Twitter. Bij deze aanpak kan veel informatie verzameld worden over het (leer)gedrag van studenten. Dat kan op individueel niveau gebruikt worden om een student te helpen in zijn leerproces, het kan op groepsniveau gebruikt worden om een docent te helpen in zijn onderwijsproces en het kan op opleidingsniveau gebruikt worden of zelfs voor landelijke analyses. Gebruik en analyse van dit soort gegevens valt onder de noemer learning analytics en kan heel ver gaan. Uitgangspunt zou hierbij moeten zijn dat er volledige openheid is over hetgeen verzameld wordt. En dat geldt niet alleen voor learning analytics, maar voor alle gegevens die verzameld worden over de aanwezigheid en het gebruik van netwerk- en informatiesystemen. Het doel van de gegevensverzameling moet helder gecommuniceerd worden en alle betrokkenen moeten ondubbelzinnig toestemming geven voor het gebruik van hun gegevens. Volgens de aanstaande nieuwe Europese Privacy Verordening (EPV) moet ook geregistreerd worden dat die toestemming is verstrekt. Wanneer een onderwijsinstelling overweegt om sociale media in het onderwijsproces in te zetten, moet ook rekening gehouden worden met deelnemers die geen toestemming geven om gegevens over hun handelen te verzamelen en te analyseren. Zij mogen hierdoor niet uitgesloten worden in hun leerbehoefte. Hetzelfde geldt natuurlijk voor docenten. Niet alle docenten zijn even happig om bij nacht en ontij te reageren op berichten van studenten, laat staan dat zij zich willen of kunnen verdiepen in het 'social-media-platform-van-de-week'. 's Avonds een e-mailbericht beantwoorden dat gaat nog wel, maar tien Whatsapp-berichten bij het ontbijt gaat wellicht wat ver...

Dynamisch

Daarom is het raadzaam om als instelling in het gebruiksreglement of studentenstatuut op te nemen met welke middelen gecommuniceerd wordt. En wat de gewenste reactietermijnen zijn. E-mail is al een tijd een vast onderdeel van het instrumentarium en er wordt van alle betrokken verwacht dat zij hier goed mee om kunnen gaan. Maar het sociale medialandschap

is heel dynamisch; wie gebruikt er nu nog MSN? Tien jaar geleden bestond er nog geen Facebook, nu heeft dit medium meer dan 1 miljard gebruikers die een of meer keren per maand actief zijn. Vijf jaar geleden was Hyves ontzettend populair in Nederland. Nu bestaat het niet meer. Ook Facebook lijkt de top in populariteit bereikt te hebben. Tumblr, een blogging-site met veel multimedia, heeft een deel van de markt overgenomen, Whatsapp wordt ook veel gebruikt en onder jongeren is Snapchat, Wechat en Vine¹ momenteel populair. Maar over twee maanden kan dit medialandschap weer helemaal anders zijn. Mede daarom zijn dit geen middelen om een onderwijsproces op te bouwen.

Er is in het onderwijs regelmatig de nodige discussie over contacttijd. Mag het reageren via e-mail of reageren op een Twitterbericht als contacttijd gerekend worden? Volgens de definitie van de Onderwijsinspectie is dat niet het geval. Zij omschrijft contacttijd als: *... het ingeroosterde ontmoetingsmoment voor docenten en studenten, waarbinnen inhoudelijke uitwisseling plaatsvindt, docenten feedback kunnen geven en studenten geïnspireerd en gemotiveerd worden.*² Deze definitie lijkt achterhaald, met name door het gebruik van het woord 'ingeroosterd'. Als je deze definitie oprekt, gebeuren er twee dingen: 1) Waar is de grens? Zijn korte gesprekjes op gang dan ook contacttijd? 2) Hoe is dit controleerbaar om verantwoording te kunnen afleggen over adequate begeleiding van studenten? Met het gebruik van sociale media en de toename van online onderwijs zal er opnieuw nagedacht moeten worden over contacttijd, of liever nog, zal er nagedacht moeten worden over de factoren die begeleiding van studenten adequaat maken.

In het voorgaande heb ik toegelicht dat sociale media een grote impact hebben op het onderwijs en op het werk van docenten en (onderwijs)ondersteuners. Onderwijsinstellingen zullen daarom in hun strategie moeten bepalen hoe en in welke mate zij sociale media integreren in het onderwijsproces. Daarbij moet rekening gehouden worden met de belangen van medewerkers en studenten én met de beperkingen zijn die er zijn op basis van wet- en regelgeving en fatsoenlijke omgangsnormen.

¹ Zie <http://www.techzine.nl/nieuws/36426/nederlandse-jongeren-verlaten-facebook-massaal.html>

² Bron: rapport Onderwijstijd in het Hoger onderwijs, meting 2011-2012, Inspectie voor het Onderwijs.

Deze rubriek wordt verzorgd door Nadira Saab.

Saab is universitair docent bij de vakgroep Onderwijsstudies, Universiteit Leiden. Haar onderzoek richt zich op samenwerkend leren, motivatie, assessment en innovatieve leeromgevingen. Daarnaast heeft Saab een eigen onderzoeks- en adviesbureau: Zenith Education.

LATER NAAR SCHOOL = BETER FUNCTIONEREN

Voldoende slapen is een belangrijke voorwaarde voor goed presteren op school. In een eerdere uitgave van dit tijdschrift heb ik het gehad over het effect van te laat naar bed gaan op schoolprestaties. Te laat naar bed gaan betekent slechtere schoolprestaties. Dit keer gaat het ook over het effect van slaaptekort, maar dan met betrekking tot te vroeg opstaan. Volgens Julie Boergers en collega's is te vroeg opstaan voor tieners niet goed voor het functioneren gedurende de dag op school. Zij geven aan dat later opstaan een positief effect heeft op de nachtrust van tieners en hun functioneren op school.

Tieners hebben meer slaap nodig dan volwassenen, namelijk 8,5 tot 9,5 uur slaap per nacht. Daarbij komt dat tieners het moeilijk vinden om voor elf uur 's avonds naar bed te gaan. Dit betekent dat het met schooltijden die tussen acht en half negen 's ochtends starten, moeilijk is om te voldoen aan deze slaapbehoefte. Later opstaan zou dus de uitkomst moeten bieden.

Het onderzoek van Boergers en collega's werd uitgevoerd op een kostschool. In dit onderzoek startten 197 tieners met een gemiddelde leeftijd van 15 jaar 25 minuten later met school. In plaats van om acht uur 's ochtends te beginnen, startte de school om 8.25 uur. Het resultaat was dat de leerlingen 's nachts meer sliepen. Bij een latere schoolstart sliep 44 procent van de leerlingen acht of meer uur, terwijl maar 18 procent van de leerlingen acht of meer uur sliep toen de school nog om acht uur begon. Daarnaast waren de leerlingen minder moe overdag, voelden zij zich minder snel somber of depressief en dronken ze minder cafeïne houdende drankjes gedurende de dag omdat ze daar minder behoefte aan hadden.

Waarom dan niet alle scholen wat later laten beginnen? Kritiek op het later starten van scholen is dat leerlingen vervolgens minder tijden hebben voor naschoolse activiteiten en huiswerk.

Toch blijkt uit deze studie dat dit niet het geval was: leerlingen besteedden nog steeds evenveel tijd aan naschoolse activiteiten, zoals sporten. Bovendien waren ze 's avonds minder moe en hadden ze daarvoor meer energie om hun huiswerk te maken!

Zoals gezegd startte in dit onderzoek de school oorspronkelijk om acht uur en werd dit met vijftientig minuten verschoven. Veel scholen in Nederland beginnen om half negen. Dit zou moeten betekenen dat leerlingen van deze scholen zich over het algemeen minder moe en minder snel depressief zouden moeten voelen dan de leerlingen op scholen die om acht uur beginnen. Of zou de begintijd van half negen eigenlijk ook nog te vroeg zijn voor tieners? Zou het later starten van die school de leerlingen nog beter laten functioneren? Dit is nog onduidelijk en vraagt om onderzoek. Wat we wel moeten concluderen, is dat scholen in het voortgezet onderwijs niet voor half negen zouden moeten starten om zo het functioneren van de leerlingen niet negatief te beïnvloeden.

- Boergers, J., Gable, C. J., & Owens, J. A. (2014). Later school start time is associated with improved sleep and daytime functioning in adolescents. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 35(1), 11-17.

BETER ONTHOUDEN DOOR EEN KOPJE KOFFIE

In de vorige paragraaf werd gepleit voor latere schooltijden waardoor leerlingen meer zouden kunnen slapen tijdens de nacht en – onder andere – minder cafeïne houdende drankjes hoeven te drinken gedurende de dag. Het volgende onderzoek pleit juist voor het drinken van cafeïne houdende drankjes om zo informatie beter te kunnen onthouden.

In een onderzoek van Michael Yassa en collega's moesten de deelnemers een aantal plaatjes bekijken en uit hun hoofd leren. Na deze sessie kregen ze een cafeïnetablet met een hoeveelheid cafeïne die vergelijkbaar is met een sterke kop koffie (200 mg). Een controlegroep kreeg een placebo. De volgende dag kregen ze weer een aantal

plaatjes te zien en moesten ze aangeven of de plaatjes hetzelfde waren of dat ze vergelijkbaar waren (en dus niet hetzelfde). De deelnemers die cafeïne hadden gekregen na het leren, konden de volgende dag de oorspronkelijk geleerde plaatjes beter onderscheiden van vergelijkbare plaatjes; zij zagen dus de verschillen. Deze groep had de oorspronkelijke plaatjes dus beter onthouden dan de controlegroep. De onderzoekers bekeken ook of het geven van meer cafeïne het effect vergrootte zodat de deelnemers nóg beter presteerden. Dat bleek niet zo te zijn. Meer koffie drinken leidde dus niet tot beter onthouden. Minder cafeïne daarentegen leidde wel tot minder onthouden.

Wat we kunnen concluderen, is dat het drinken van een sterke kop koffie na het leren helpt bij het opslaan van informatie in het lange termijn geheugen en dus helpt bij het onthouden van informatie. Het zou ook zo kunnen zijn dat het drinken van een kop koffie voor of tijdens het leren helpt, maar hier is nog geen bewijs voor gevonden. De reden dat cafeïne innemen voor of tijdens een leertaak geen effecten heeft laten zien, kan zijn dat er te veel andere factoren mee kunnen spelen tijdens het experiment om een mogelijke verbetering in geheugen toe te kunnen schrijven aan het gebruik van de cafeïne.

Er moet wel bij vermeld worden dat de deelnemers in dit onderzoek geen echte koffieleuten waren. De vraag blijft dus voor ons zware koffiedrinkers: hoeveel koffie hebben wij nodig om beter te kunnen onthouden?

- Borota, D., Murray, E., Keceli, G., Chang, A., Watabe, J. M., Ly, M., Toscano, J. P., & Yassa, M. A. (2014). Post-study caffeine administration enhances memory consolidation in humans. *Nature Neuroscience*, 17(2), 201-204.

MINDFULNESS OP SCHOOL

Depressie in de tienertijd komt regelmatig voor. Deze depressieve gevoelens kunnen ook de schoolprestaties negatief beïnvloeden. Uit het eerste beschreven onderzoek

hierboven blijkt dat meer slapen (of beter gezegd: later naar school gaan) de gevoelens van depressie kunnen verminderen. Maar niet alleen meer slapen blijkt effectief, ook volgen van een mindfulness-training kan depressieve gevoelens verminderen of zelfs voorkomen.

Bij mindfulness wordt door middel van meditatie geoefend om onbevooroordeeld aandacht te geven aan gevoelens en gedachten die op dat moment aanwezig zijn. Filip Raes en collega's onderzochten bij 408 leerlingen tussen de dertien en twintig jaar of een training in mindfulness effect had op hun gevoelens van depressie, angst en stress. De leerlingen volgden de mindfulness-training gedurende acht weken. Elke sessie duurde honderd minuten. Deze training was gebaseerd op een bestaande mindfulness-training voor volwassenen en aangepast voor de groep tieners. Tijdens de training deden de leerlingen mindfulness-oefeningen, zoals ademhalingsoefeningen en een body-scan (aandacht geven aan alle gevoelens in je lichaam), praatten ze over deze oefeningen en kregen ze psycho-educatie met betrekking tot stress, depressie en het zorgen voor jezelf en je gevoelens. Ook werd gesproken over het integreren van mindfulness in het dagelijks leven. De leerlingen moesten ook dagelijks huiswerk doen, een kwartier per dag. Ze volgden de lessen onder schooltijd, de leerlingen in de controlegroep volgden hun reguliere programma.

Aan het begin van het onderzoek was 21 procent van de leerlingen in de experimentele groep depressief en 24 procent van de leerlingen in de controlegroep. Na de mindfulness-training had 15 procent nog depressieve gevoelens, wat na zes maanden hetzelfde bleef. Dit in tegenstelling tot de controlegroep, waar 27 procent van de leerlingen na de trainingsperiode depressief was en na zes maanden zelfs 31 procent.

Mindfulness kan niet alleen helpen bij het verminderen en voorkomen van depressie bij tieners, maar ook bij het bevorderen van zelfvertrouwen, het bevorderen van aandacht en het reguleren van emoties. Het aanbieden van zo'n training op scholen heeft dus niet alleen voor depressieve leerlingen voordelen, maar ook voor andere leerlingen. Veel tieners ervaren de tienerjaren als een emotionele achtbaan en richtlijnen en tools om deze rit wat beter te doorstaan zou voor hen een uitkomst kunnen zijn.

- Raes, F., Griffith, J. W., Van der Gucht, K., & Williams, J., M. G. (2013). School-based prevention and reduction of depression in adolescents: A cluster-randomized controlled trial of a mindfulness group program. *Mindfulness*.

ZINGEND EEN NIEUWE TAAL LEREN

Op school worden er regelmatig liedjes in een andere taal gezongen, Engelse liedjes, bijvoorbeeld Happy Birthday, of Franse liedjes, zoals Sur le pont d'Avignon. In een aantal onderwijsmethoden voor het leren van een tweede taal is het zingen van liedjes volledig geïmplementeerd in de methode, bijvoorbeeld bij de Groove.Me-methode voor het leren van Engels. Volgens de ontwerpers van deze methode leidt het gebruiken van muziek tot grotere motivatie om Engels te leren, geeft muziek zelfvertrouwen en helpt het gebruiken van muziek om het Engels beter te onthouden.

Of het gebruiken van liedjes of zingen helpt bij het beter onthouden van een tweede taal is onderzocht door Karen Ludke en collega's in een onderzoek naar het leren van Hongaars door Engelstaligen. De onderzoekers kozen voor het Hongaars omdat dit voor de meeste Engelstaligen een onbekende taal is. Daarnaast heeft het Hongaars andere syntactische structuren dan het Engels, wat de taal voor Engelstaligen moeilijk maakt om te leren. In dit onderzoek deden zestig deelnemers mee van gemiddeld 21 jaar. Drie condities werden vergeleken: een groep die

Hongaarse zinnen moest oefenen door ze uit te spreken, een groep die de zinnen op een ritmische manier moest uitspreken en een groep die de zinnen moest zingen. De deelnemers kregen gedurende een kwartier les waarbij ze eerst moesten luisteren naar een Engelse zin en vervolgens twee keer naar de Hongaarse vertaling van die zin waarna ze de zin hardop moesten herhalen. De groep die zingend de les had gevolgd presteerde na de les beter dan de andere twee groepen op het begrijpen en spreken van de Hongaarse zinnen. De onderzoekers denken dat het geheugen wordt geholpen door het gebruik van muziek. Zingen tijdens het leren van een tweede taal is dus niet alleen maar leuk, maar kan ook de leerprestaties verbeteren.

- <http://www.groove.me/>

- Ludke, K. M., Ferreira, F., & Overy, K. (2013). Singing can facilitate foreign language learning. *Memory and Cognition*, 42, 41-52.

ONDERWIJS RESEARCHDAGEN 2014

Op 11, 12 en 13 juni 2014 vinden de jaarlijks terugkerende Onderwijs Researchdagen (ORD) plaats in Groningen. Het thema is 'Deelname en distantie'. De ORD wordt dit jaar georganiseerd door het GION (Gronings Instituut voor Onderzoek van Onderwijs). Op het congres zal de gerenommeerde onderwijskundig onderzoeker Robert Slavin een van de keynote sprekers zijn. Andere keynotes worden verzorgd door Catherine Snow, expert op het gebied van taalontwikkeling van kinderen, en Tamara van Gog, expert op het gebied van neurowetenschappen, onderwijsonderzoek en cognitieve psychologie. Meer informatie over de ORD, zie: www.ord2014.nl

Smartphone meet toetsangst

De tijd dat een mobiele telefoon alleen kon worden gebruikt voor bellen en sms'en ligt definitief achter ons. Mobiele software applicaties maken het leven thuis en op het werk comfortabeler. Ook voor het onderwijs komen steeds meer App's beschikbaar, tot nu toe vooral op het gebied van instructie en oefening. Maar andere creatieve en nuttige toepassingen zijn denkbaar, bijvoorbeeld om toetsangst bij studenten te meten.

Lieke Walet
Margreet Engelhart
Gerard Straetmans

Walet is toetsdeskundige van Cito en lid van de kenniskring van het Saxion lectoraat Assessment. Engelhart is als onderwijskundig adviseur verbonden aan de Academie Mens en Maatschappij van Saxion en maakt deel uit van de kenniskring van het lectoraat Assessment. Straetmans is Lector Assessment bij Saxion en toetsdeskundige bij Cito. Meer informatie over deze bijdrage: l.walet@cito.nl of m.h.engelhart@saxion.nl

Het gebruik van toetsen is de afgelopen decennia snel gegroeid. Toetsen worden niet alleen ingezet voor de afsluiting van (onderdelen van) een opleiding, maar in toenemende mate ook voor toelating tot opleidingen en om vast te stellen of onderwijsdeelnemers wel voldoende vorderingen maken gedurende een opleiding. De groeiende populariteit van toetsen beperkt zich trouwens niet tot de onderwijssector. Steeds vaker moeten beroepsbeoefenaren periodiek aantonen dat ze de vereiste competenties nog beheersen en voor hogere functies moeten sollicitanten bijna altijd een intelligentietest maken of een assessment ondergaan.

Toetsangst

Met de toename van het toetsgebruik in onderwijs, beroep en maatschappelijk leven lijkt ook het aantal personen met toetsangst toe te nemen. Sommige onderzoekers (Huberty, 2009) melden zeer hoge percentages van 30 procent en hoger, maar men dient zich te realiseren dat dit mede afhankelijk is van de gebruikte test en de daarbij gehanteerde kritische score. Ook blijken er aanzienlijke verschillen in prevalentie tussen landen (Bodas & Ollendick, 2005), onderwijssectoren (Asghari, et al., 2012), sekse en culturele groepen (Putwain, 2007). Personen met toetsangst zijn tijdens beoordelingssituaties zo gespannen, zenuwachtig en bezorgd dat hun welbevinden en prestaties hieronder lijden. Toetsangst manifesteert zich vaak door problemen op het gebied van:

- Cognitie: verstoorde concentratie, geheugenproblemen, zorgen maken;
- Gedrag: voorkeur voor eenvoudige taken, perfectionisme, teruggetrokkenheid;
- Fysiologie: zweten, hoofdpijn, hoge hartslag, misselijkheid (Saland, 2011).

De gevolgen van toetsangst kunnen ernstig zijn. Het merendeel van de uitgevoerde onderzoeken rapporteert negatieve effecten als slechtere prestaties, lage motivatie, negatieve verwach-

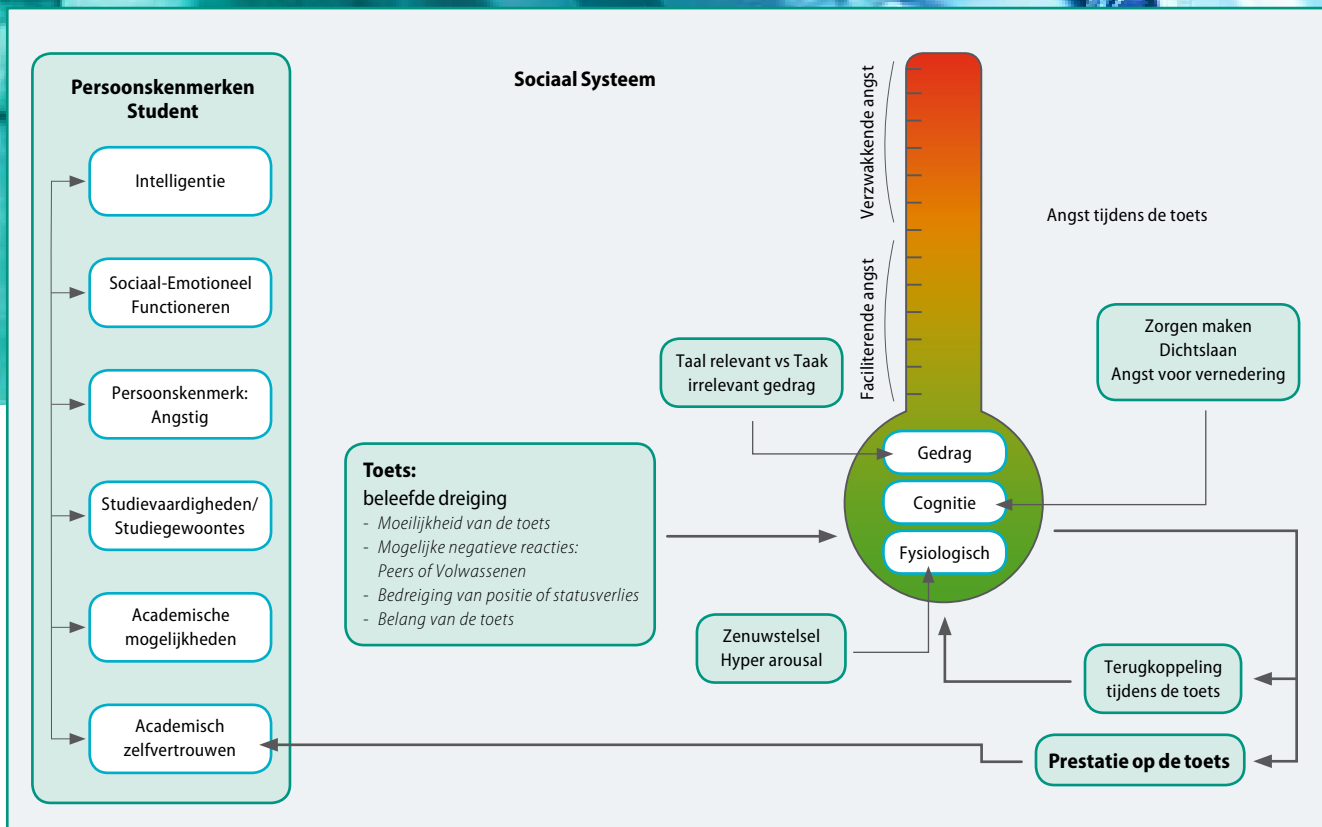
tingen over toetsprestaties, lage concentratie, verhoogde kans op schooluitval en ontwikkeling van gegeneraliseerde angst (o.a. Hancock, 2001; King, et al., 1995).

Voor het lectoraat Assessment van Saxion waren er drie redenen om te besluiten een test voor Toetsangst te ontwikkelen. De belangrijkste reden was de doelstelling van Saxion om het opleidingsrendement te verbeteren. Door tijdige opsporing en remediëring van toetsangstige studenten zou daaraan een bijdrage geleverd kunnen worden. De tweede reden was dat er in Nederland geen test voor toetsangst bleek te zijn die geschikt was voor toepassing in het hoger onderwijs. De derde reden had te maken met de in diverse studies aangetoonde negatieve relatie tussen toetsangst en toetsprestaties. Kennelijk meet een test of toets bij toetsangstige studenten niet of onvoldoende wat hij zou moeten meten. Voor een lectoraat dat als missie heeft om betere (meer valide) beslissingen over studenten te nemen, is dat een mooie uitdaging.

Testconstructie

De test is gebaseerd op het model van toetsangst geformuleerd door Lowe en collega's (Lowe et al., 2008). Dit model geeft weer hoe toetsangst zich manifesteert en wat de oorzaken ervan kunnen zijn. De voornaamste factoren die van invloed zijn op de mate van toetsangst zijn in dit model opgenomen: de persoonskenmerken, de beleefde dreiging van de toets en de angst tijdens de toets.

Onder persoonskenmerken verstaan we bepaalde kenmerken die het ontstaan van toetsangst kunnen beïnvloeden. Het gaat hier om karaktereigenschappen, maar ook bijvoorbeeld over eerdere ervaringen, studievaardigheden en sociaal emotioneel functioneren. Zo zijn sociale personen met een positieve instelling ten opzichte van anderen minder gevoelig voor toetsangst dan personen die een meer afwachtende houding jegens anderen innemen (Beidel & Turner, 1988). Onder beleefde dreiging verstaan we de gevoelens van angst die de te maken toets op

Figuur 1. Model van Toetsangst (Lowe et al., 2008).

Binnen het sociale systeem waarin de student zich bevindt, wordt de mate van toetsangst bepaald door een samenspel van factoren: persoonlijke kenmerken van de student, de perceptie van de student op de toets en de prestatie op de toets zelf.

voorhand oproept bij de student. Dit kan voortkomen uit de verwachting van de moeilijkheid van de toets, de negatieve reacties van anderen op een onvoldoende resultaat en de consequenties van een onvoldoende resultaat. De angst tijdens de toets kan zich manifesteren in cognitieve, gedragsmatige en fysiologische aspecten van het functioneren. Tijdens de toets kan een student last krijgen van deze problemen, waarbij gedrag zich bijvoorbeeld uit in rondkijken in het lokaal. Het samenspel van bovengenoemde factoren is in figuur 1 verbeeld als een thermometer: bij gematigde niveaus kan optredende angst een faciliterende werking hebben, maar als hij te hoog oploopt kan een verzwakkende werking het gevolg zijn, met als resultaat bijvoorbeeld slechtere toetsprestaties.

Toetsangsttest

De proefversie van de toetsangsttest bevatte 56 items die inhoudelijk geïnspireerd zijn door het model van Lowe. De items werden op kwaliteit onderzocht in een proefafname.

Daarbij waren ongeveer 1.850 studenten van Saxion betrokken, afkomstig van tien academies. Deze studenten vulden de proefversie van de test in naar aanleiding van achttien verschillende toetsen. Uit deze proefafname bleek dat de test verkort kon worden tot drieëndertig items; negen items over persoonskenmerken, twaalf over beleefde dreiging en twaalf over de angst tijdens de toets. De verkorte test en de drie subtests waaruit die is opgebouwd, bleken voldoende betrouwbaar: Cronbach's alphas van respectievelijk 0,90, 0,82, 0,78 en 0,86. Een uitgevoerde factor- en padanalyse liet zien dat de data de schaalstructuur van het onderliggende model van Lowe voor het grootste deel kon bevestigen. Zie Engelhart et al. (2012) voor verdere informatie over de inhoud van de test en de psychometrische kenmerken.

In een poging meer bewijs te verkrijgen voor de validiteit van de scores van de toetsangsttest werd een vervolgstudie opgezet met meer dan honderd studenten die tot doel had uitspraken te doen over het verband tussen scores op de toetsangst-

Figuur 2. Screenshot smartphone applicatie.

Figuur 3. Screenshot e-mail rapportage.

test en tentamenresultaten. Er is een groot aantal studies waaruit blijkt dat toetsangst een negatieve invloed uitoefent op toetsprestaties van onderwijsdeelnemers in allerlei onderwijstypen (zie o.a. Hancock, 2001; Cassidy & Johnson, 2002). Dit verband kon in de vervolgstudie helaas niet bevestigd worden. Wel werden significant hogere scores op de toetsangsttest waargenomen bij een toets met zwaarwegende consequenties in vergelijking met een inhoudelijk overeenkomstige toets die voor formatieve doeleinden werd ingezet (Engelhart, Walet & Straetmans, in voorbereiding). Ondanks het nog ontbreken van doorslaggevende argumenten voor validiteit is toch besloten om de test voor toetsangst binnen Saxion beschikbaar te stellen. De reden hiervoor is tweeledig. In de eerste plaats hoeven scores op de toetsangsttest vooralsnog niet te leiden tot definitieve diagnoses over toetsangst, maar hebben ze eerder een signaalfunctie. Wie zeer hoog scoort, wordt geadviseerd contact op te nemen met een studieloopbaanbegeleider (SLB'er) of studentpsycholoog. Het gebruik van de toetsangsttest is vrijblijvend en heeft geen dwingende consequenties voor de student. Het is aan hem/haar om te bepalen of er stappen ondernomen worden naar aanleiding van de uitslag. In de tweede plaats omdat met een in de praktijk gebruikt instrument op een laagdrempelige manier data verzameld kan worden voor de verdere validering.

App voor toetsangst

Het lectoraat heeft besloten om de vragenlijst te digitaliseren en uit te zetten via een App. Die App kan gebruikt worden op een smartphone, tablet of website. Er zijn vier redenen om de toetsangsttest via een App beschikbaar te stellen:

1. Uit de eerdere onderzoeken is gebleken dat het logistiek lastig is om met een papieren versie van de test te werken. Studenten mogen tijdens een tentamen geen andere spullen op tafel hebben dan die zijn aangegeven in de tentameninstructie. Deel twee van de toetsangsttest, dat direct na afloop van een tentamen ingevuld moet worden, werd daardoor nogal eens vergeten. De student krijgt een herinneringsmail om ook dit laatste deel van de test in te vullen.
2. De uitslag is direct beschikbaar. De uitslag is in de vorm van een grafiek met uitleg meteen op te vragen.
3. Via de App kunnen studenten redelijk anoniem de test maken.
4. Voor afname van de toetsangsttest via een App is op geen enkele manier inzet van personeel nodig.

De App is ontwikkeld in samenwerking met Parantion. De student die de App wil gebruiken, vraagt een inlogcode aan die is verbonden aan het studentnummer. Met deze inlogcode kan de student de toetsangsttest meerdere keren maken, met een maximum van tien toetsen. Dit wordt door het lectoraat ook aangemoedigd. Studenten kunnen zich voor bepaalde toetsen

angstiger voelen dan voor andere toetsen. Als een student hoog scoort op de toetsangsttest, dan kan dit komen doordat de betreffende toets veel angst oproept, of doordat toetsing in het algemeen angst oproept. Meer zekerheid over laatstgenoemde toetsangst wordt pas verkregen als blijkt dat een student bij herhaling hoge scores behaalt op de toetsangsttest.

Rapportage

Na het inloggen verschijnt een scherm met de instructie van de test. Het eerste onderdeel van de toetsangsttest betreft de beleefde dreiging van de toets. De student moet dit onderdeel voorafgaand aan de toets invullen. Op dat moment zullen eventuele angstgevoelens het grootst zijn. Na de toets vult de student de overige onderdelen in: angst tijdens de toets en persoonskenmerken. Er zit een timer op de applicatie, waarmee bijgehouden wordt hoe laat een student met een onderdeel is begonnen en hoe lang hij hierover heeft gedaan. Op deze manier kan gecontroleerd worden of de student niet voorafgaand aan de toets ook de onderdelen heeft ingevuld die pas na de toets moeten worden ingevuld. Figuur 2 bevat een voorbeeld van een item uit de toetsangsttest zoals dat verschijnt in een smartphone applicatie.

Zodra de student de toetsangsttest heeft afgesloten, volgt onmiddellijk een korte rapportage over de resultaten. In de App is tevens een link aanwezig naar de volledige rapportage. De volledige rapportage met de complete uitleg zal ook via e-mail naar de student verstuurd worden. Een voorbeeld van de rapportage is weergegeven in figuur 3.

In de rapportage in de e-mail is een grafiek beschikbaar waarin de score van de student vergeleken wordt met de score van de 1.850 studenten die in de pilot hebben meegedaan. Er is besloten om twee grenswaarden aan te geven op het 95e en het 85e percentiel van de totale score en de scores van de afzonderlijke onderdelen. Bij percentielscores van 95 of hoger (voor de totale test) krijgt de student altijd het advies om een gesprek aan te gaan met de studentpsycholoog of de SLB'er. Bij een totaalscore tussen het 85e percentiel en het 95e percentiel krijgt hij het advies om de vragenlijst nogmaals in te vullen tijdens een andere toets. Mogelijk zorgde de specifieke toets naar aanleiding waarvan de toetsangsttest werd ingevuld voor verhoogde spanning. Als de student meerdere malen een dergelijk hoge

score behaalt, luidt ook het advies om met een SLB'er te praten en eventueel met een studentpsycholoog. Aan de uitslag op de onderdelen is geen advies gebonden. Eventueel kan de student deze e-mail meenemen naar de begeleider.

Alle data wordt opgeslagen zodat die periodiek geanalyseerd kunnen worden. In het najaar van 2013 is de App in een proefafname getest door een groep studenten. Hieruit kwam naar voren dat de gebruikers deze wijze van testafname erg handig en efficiënt vonden. De testrapportage werd als waardevol gezien en zeer bruikbaar voor overleg met een SLB'er of studentpsycholoog.

Literatuurlijst

- Asghari, A., Abdul Kadir, R., Elias, H., Baba, M. (2012). Test anxiety and its related concepts: A brief review. *GESJ: Education Science and Psychology*, 22, 3, 3-8.
- Bodas, J., & Ollendick, T.H. (2005). Test Anxiety: A Cross-Cultural Perspective. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 8, 1, 65-88.
- Cassady, J.C., & Johnson, R.E. (2002). Cognitive test anxiety and academic performance. *Contemporary Educational Psychology*, 27, 270-295.
- Hancock, D.R. (2001). Effect of test anxiety and evaluative threats on students' achievement and motivation. *The Journal of Educational Research*, 94 (5), 284-290.
- Engelhart, M.H., Walet, L. & Straetmans, G.J.J.M., (2012). Toetsangst in beeld. *Examens* 9, 4, 5-11.
- Engelhart, M.H., Walet, L. & Straetmans, G.J.J.M., (in voorbereiding). *Ontwikkeling van een test voor toetsangst. Eindrapportage*. Deventer: Saxion Kenniscentrum Onderwijsinnovatie: lectoraat Assessment.
- Huberty, T.J. (2009). Test and performance anxiety. *Principal Leadership*, 10, 1, 12-16.
- King, N.J., Mietz, A., Tinney, L., & Ollendick, T.H. (1995). Psychopathology and cognition in adolescents experiencing severe test anxiety. *Journal of Clinical Child Psychology*, 24, 49-54.
- Lowe, P.A., Lee, S.W., Witteborg, K.M., Prichard, K.W., Luhr, M.E., Cullinan, C.M., et al (2008). The Test Anxiety Inventory for Children and Adolescents (TAICA): Examination of the psychometric properties of a new multidimensional measure of test anxiety among elementary and secondary school students. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 26, 215-230.
- Putwain, D.W. (2007). Test anxiety in UK schoolchildren: Prevalence and demographic patterns. *British Journal of Educational Psychology*, 77, 579-593
- Salend, S.J. (2011). Addressing test anxiety. *Teaching Exceptional Children*, 44, 2, 58-68.

Recordaantal studenten in het hoger onderwijs

Het aantal eerstejaars studenten in het hbo en wo is dit studiejaar flink gegroeid. Afgelopen september begonnen meer dan 106.000 jongeren aan een hbo-opleiding en ruim 45.000 jongeren aan een wo-opleiding. In het hbo staat nu een recordaantal van ruim 440.000 studenten ingeschreven.

HOP
Petra Vissers

Alle sectoren in het hbo groeien wat studentenaantallen betreft, maar de stijging van het aantal hbo-eerstejaars is procentueel het grootst in de sector gezondheidszorg. Ten opzichte van het studiejaar 2012-2013 steeg het aantal instromers met 11 procent. De meeste van die instromers willen verpleegkundige worden; de hbo-v opleiding is dit jaar de meest gekozen opleiding in het hbo. Ook de technische opleidingen doen het goed met een plus van 1.200 studenten ten opzichte van vorig studiejaar. De hogescholen zijn ook blij dat de daling van het aantal pabo-studenten dit jaar tot staan is gebracht. In totaal begonnen er dit studiejaar 320 meer eerstejaars aan de pabo dan vorig jaar. Opmerkelijk is verder de grote belangstelling voor de tweejarige associate degree-opleidingen. Vorig studiejaar daalde de instroom daar nog van 1.545 naar 1.467 terwijl er nu 1.902 zijn: een stijging met bijna 30 procent.

Hoge jeugdwerkloosheid

Volgens de Vereniging Hogescholen wordt de grote instroom in de hbo-voltijdopleidingen veroorzaakt door de hoge jeugdwerkloosheid – jongeren zouden daarom eerder voor een studie kiezen dan voor een baan – en door de dreigende afschaffing van de basisbeurs. Minister Bussemaker wilde die per september 2014 afschaffen, waardoor studenten die afgelopen september begonnen met hun opleiding de laatste zouden zijn met een beurs. Veel eerstejaarsstudenten die anders misschien een tussenjaar hadden genomen, zagen daar toen vanaf. Overigens wordt de basisbeurs onder druk van de Tweede Kamer voorlopig nog niet afgeschaft. De bedoeling is nu dat dit per 2015 gebeurt.

Het aantal diploma's dat de hogescholen afgelopen studiejaar uitreikten is juist enorm gedaald. De voornaamste reden is volgens de Vereniging Hogescholen dat er in 2012 onder druk van de langstudeerboete enorm veel hbo'ers op het nippertje slaagden. Daardoor stonden er in 2013 minder studenten klaar om af te studeren.

Angst

De groei in het wo is ook flink: 7 procent meer studenten begonnen aan een universitaire bacheloropleiding. Vorig studiejaar verschenen er 28.000 vwo'ers aan de start van de universitaire bacheloropleidingen, dit jaar waren het er ruim 10 procent meer, namelijk 31.000 vwo'ers. Volgens de universiteiten zijn veel vwo'ers meteen gaan studeren in plaats van te reizen of te werken. De groei van ruim 10 procent hangt dus – net als bij de hbo'ers – deels samen met de angst onder scholieren dat ze geen basisbeurs meer zouden krijgen als ze een jaar later begonnen. En dat valt vanuit financieel oogpunt goed te begrijpen, want het afschaffen van de basisbeurs voor bachelorstudenten maakt een studie voor uitwonende studenten bijna dertienduizend euro duurder. Pas in juni, toen bijna iedereen de studiekeuze al had gemaakt, stelde de minister de wetswijziging uit tot september 2015.

Onder hbo'ers nam de aantrekkingskracht van de wo-bacheloropleidingen een beetje af: de instroom daalde met vierhonderd studenten. Ook dit valt te verklaren: de hbo'ers hebben al een bachelordiploma op zak en moeten vaak een hoger collegegeld voor hun tweede studie betalen. Maar het zijn nog altijd 7.122 studenten die na hun hbo-diploma doorstromen naar de universiteit.

Internationale studenten

De stijging van het aantal wo-studenten met 7 procent wordt deels veroorzaakt door de instroom van internationale studenten. Hun aantal nam dit studiejaar toe met vijf procent tot 5.379 studenten. Vooral opleidingen in de techniek (plus 12 procent) en natuurwetenschappen (plus 13 procent) profiteerden daarvan. Ook de kleinere landbouwopleidingen zagen de belangstelling toenemen. Daar gingen 1.300 nieuwe studenten naartoe, ruim een vijfde meer dan vorig jaar.

Minder loting in het wo, veel meer in het hbo

Scholieren die een academische studie ambiëren, hoeven voor minder opleidingen te loten dan vorig jaar. Nu de rechtenopleidingen hun deuren dit jaar weer wagenwijd openzetten, zijn er minder universitaire opleidingen met een studentenstop. Vorig jaar stelde een recordaantal opleidingen een numerus fixus in. Maar liefst 88 studies wilden toen hun studenten selecteren of uitloten. Een groot deel daarvan waren rechtenopleidingen: die kondigden gezamenlijk een studentenstop af om te voorkomen dat hun onderwijskwaliteit onder druk zou komen te staan. Dat bleek eens maar nooit weer: in november 2013, amper twee maanden na aanvang van het collegejaar, was de maatregel alweer van de baan. Dit studiejaar hebben nog zeventig opleidingen een numerus fixus. De TU Delft gaat voor het eerst loten bij werktuigbouwkunde en Universiteit Wageningen stelt een studentenstop in voor de opleiding voeding en gezondheid. Wageningen besloot daartoe om de kwaliteit van het onderwijs te kunnen blijven waarborgen.

In het hbo zijn juist veel meer studies waarbij geloot of geselecteerd wordt. Maar liefst 103 hbo-opleidingen hebben voor 2014 een numerus fixus ingesteld, tegen 67 vorig collegejaar. Het zijn vooral de gezondheidszorgopleidingen die kiezen voor een studentenstop. Voor het eerst gaan nu ook vijftien van de zeventien verpleegkundeopleidingen hun studenten uitloten en selecteren. Voorheen mochten opleidingen met een numerus fixus hooguit de helft van hun eerstejaars zelf uitkiezen. De rest moest via loting toegelaten worden. Maar in 2011 werden de regels aangepast, waardoor opleidingen bijna al hun studenten zelf mogen uitkiezen.

De grootste universitaire opleidingen zijn nog altijd psychologie en rechten. Die trekken elk 8 procent van de eerstejaars. Geneeskunde is ook populair, net als de economische en bedrijfskundige studies. De masteropleidingen klommen een beetje op, maar niet zo heftig als vorig jaar. Toen stroomden er – waarschijnlijk onder invloed van de langstudeerboete – meer dan 5.000 studenten door naar de masteropleidingen. Nu blijft de groei beperkt tot zo'n 700 extra studenten. Opvallend is dat

steeds meer studenten een master volgen aan een andere universiteit dan waar ze de bacheloropleiding hebben afgerond. Vorig jaar deed 10 procent van de masterstudenten dat, dit jaar is dat percentage gestegen tot 12 procent. Het deeltijdonderwijs profiteert niet van de groei. Net als aan de hogescholen krimpen deze opleidingen ook aan de universiteiten (min 7 procent). Er gingen afgelopen september slechts 6.725 studenten van start, dat waren er vorig jaar ruim 500 meer.

Tussentijdse overstap hbo'ers steeds succesvoller

Sinds dit studiejaar hebben studenten met een hbo-propedeuse niet langer zonder meer het recht om naar de universiteit te gaan. Opmerkelijk, want de helft van de tussentijdse overstappers haalt binnen vier jaar het wo-diploma.

HOP
Bas Belleman

Hun imago is slecht, maar eigenlijk gaat het steeds beter met hbo'ers die na hun propedeuse overstappen naar de universiteit. De helft haalt binnen vier jaar het bachelordiploma. Jaarlijks stappen zo'n vijftienhonderd hbo'ers na hun eerste studiejaar over naar de universiteit. Ze hebben daar geen goede naam. "Voor de studenten zelf is het een drama; als ze mislukken op de universiteit moeten ze weer met hangende pootjes terug naar de hogeschool", zegt Sibrand Poppema, CvB-voorzitter van de Rijksuniversiteit Groningen (RuG). "Voor het hbo is het ook ernstig omdat zij studenten verliezen die het goed doen. En voor de RuG is het slecht voor de rendementen. Drie keer slecht dus."

Beter dan vwo'ers

Maar landelijke cijfers van de VSNU over de prestaties van deze tussentijdse 'overstapstudenten' laten een ander beeld zien. Het gaat namelijk steeds beter met hbo'ers die na hun propedeuse overstappen naar de universiteit. De laatste lichting doet het zelfs beter dan de vwo'ers van een paar jaar geleden. Van de 1.500 studenten die na havo en één jaar hbo de universiteit bin-

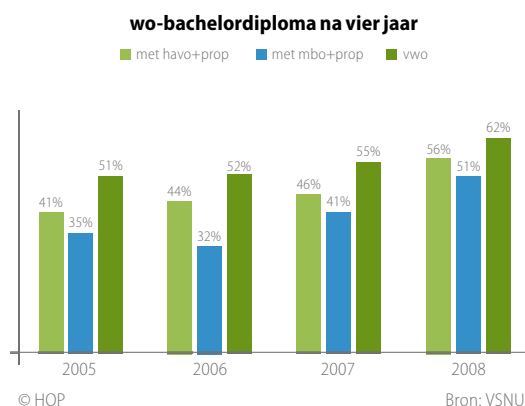
nenstromen, haalt 56 procent binnen vier jaar het bachelor-diploma. Dat percentage is hoger dan dat van de 'gewone' studenten (vwo'ers) die binnen vier jaar het wo-bachelordiploma haalt.

Extra eisen

Ondanks deze cijfers willen de universiteiten de route via de hbo-propedeuse moeilijker maken. Ze pleitten er al jaren voor. Sinds dit studiejaar mogen ze extra eisen stellen aan deze overstappers. "De cijfers laten zien dat je deze studenten helemaal niet hoeft tegen te houden", zegt Jorien Janssen van de Landelijke Studenten Vakbond. "Het zou een slechte ontwikkeling zijn als universiteiten zich zozeer op rendement richten dat ze deze gemotiveerde studenten afwijzen." Zelfs studenten die eerst mbo deden en na hun hbo-propedeuse hun geluk aan de universiteit beproeven (ongeveer tweehonderd per jaar), doen het niet heel slecht. In de laatste lichting blijkt meer dan de helft binnen vier jaar het diploma op zak te hebben: net zo veel als de vwo'ers van een paar jaar geleden.

In deze grafiek worden vwo'ers die rechtstreeks naar de universiteit gaan vergeleken met mbo'ers en havisten die na hun hbo-propedeuse overstappen naar de universiteit.

Deur niet helemaal op slot

Sinds dit studiejaar hebben studenten met een hbo-propedeuse niet langer zonder meer het recht om naar de universiteit te gaan. Maar het is niet de bedoeling dat universiteiten de deur helemaal in het slot gooien. In een brief aan de universiteiten heeft minister Bussemaker laten weten "Het vervallen van het toelatingsrecht betekent niet dat er geheel geen toelating meer mogelijk is met een hbo-propedeusediploma. Universiteiten mogen eisen stellen aan aanstaande studenten met een hbo-propedeusediploma. Deze eisen hebben uitsluitend betrekking op kennis en vaardigheden die de student heeft kunnen opdoen in een vooropleiding (voortgezet onderwijs en/of hbo-propedeuse). De eisen die de universiteit mag stellen, moeten ervoor zorgen dat er een betere match ontstaat tussen de vooropleiding van de student en de wo-studie waarvoor hij zich inschrijft. De instelling beoordeelt door een onderzoek of de student aan die eisen voldoet. Voor transparantie naar de studenten is het van belang dat universiteiten tijdig adequate informatie verstrekken over de toegang tot een opleiding."

COLOFON

OnderwijsInnovatie is een kwartaal uitgave van de Open Universiteit.

De redactie wordt bijgestaan door een redactieraad, samengesteld uit de volgende personen: prof.dr. Els Boshuizen (vz., Open Universiteit), prof.dr. Paquita Perez Salgado (Open Universiteit), prof.dr. Cees van Vleuten (Universiteit Maastricht), prof.dr. Jan Elen (Katholieke Universiteit Leuven), drs. Ruud Duvekot (Hogeschool Inholland), Allert de Geus (Docentenbank), dr. Otto Jelsma (ROC ID College), dr. Gerard Straetmans (Cito/Saxion), Luc Vandepuit (Katholieke Hogeschool Leuven)

Hoofredactie

Nathalie Dhondt
T 045 - 576 2256
E onderwijs.innovatie@ou.nl

Bureauredactie

Joni Stijnen
T 045 - 576 2897
E joni.stijnen@ou.nl

Bladmanagement

Hans Olthof
IDNK Communicatie, Olst
E info@idnk.nl

Teksten

Sijmen van Wijk, Hoger Onderwijs Persbureau, Ferry Haan, Rob Martens, Hans Olthof, Bieke Schreurs, Wendy Kicken, Marlieke Kieboom, Alf Moens, Petra Visser, Nadira Saab, Lieke Walet, Margreet Engelhart, Gerard Straetmans, Bas Belleman

Copyright HOP-kopij

Hoger Onderwijs Persbureau, Amsterdam

Grafisch ontwerp en beeldredactie

Open Universiteit, Team Visuele Communicatie, Janine Cranshof

Drukker

OBT bv, Den Haag

Adres hoofdvestiging

Open Universiteit
Valkenburgerweg 177, 6419 AT Heerlen
T 045 - 576 2888 F 045 - 576 2269
www.ou.nl

Geïnteresseerden in onderwijsinnovaties kunnen een gratis abonnement aanvragen via de website www.ouderwijsinnovatie.nl. Abonnees worden verzocht via deze website hun (adres)gegevens actueel te houden, of het abonnement op te zeggen. Ook extra exemplaren en/of oude nummers kunnen via de website besteld worden. Persberichten, nieuws en artikelen kunnen gestuurd worden naar: ouderwijs.innovatie@ou.nl of naar info@idnk.nl.

Het volgende nummer van OnderwijsInnovatie verschijnt op 21 juni 2014. De deadline is 6 mei 2014. Bijdragen mailen naar: ouderwijs.innovatie@ou.nl of info@idnk.nl.

© Copyright Open Universiteit
Overname van (delen van) artikelen is toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Voor overname van illustraties en foto's is ook toestemming vereist.
Meer informatie: ouderwijs.innovatie@ou.nl

ISSN 1389-4595
16e jaargang, nummer 1, maart 2014

Kwaliteitsverschil opleidingen toegenomen in 2013

Er is de laatste jaren veel te doen over de kwaliteit van de opleidingen in het hoger onderwijs. Met name het niveau van de hbo-eindschrijftingen baarde zorgen. In het NVAO-jaarbeeld over 2013 lijkt het erop dat de Nederlandse hogescholen de weg naar boven weer gevonden hebben.

Uit het jaarbericht van de Nederlands Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) over 2013, dat eind januari verscheen, blijkt dat de verschillen in de beoordeling van de kwaliteit van het Nederlandse hoger onderwijs zijn toegenomen. In vergelijking met 2012 steeg het aantal oordelen 'excellent' en 'goed' respectievelijk van 5 naar 7 en van 16 naar 69. Daar staat tegenover dat ook het aantal toegekende herstelperiodes en beoordelingen onder voorwaarden toenam: van 29 naar 45.

Verbetering

Het hbo heeft het afgelopen jaar veel geïnvesteerd in het verbeteren van de toetsing en de beoordelingssystematiek voor de eindschrijftingen. Volgens de NVAO hebben veel instellingen de herstelperiode aangegrepen om de slecht scorende opleidingen volledig te herzien. Daarmee voerden de hogescholen verbeteringen door op meer terreinen dan de door de visitatiecommissie aangegeven aandachtspunten. De opgelegde herstelperiode wordt op die manier steeds vaker benut voor een algehele kwaliteitsverbetering. De NVAO verwacht eenzelfde ontwikkeling binnen het wetenschappelijke onderwijs te zien, waar vanaf dit jaar een groot aantal her-accreditaties plaatsvindt. Het opleggen van een herstelperiode bij bestaande opleidingen werd vorig jaar - zowel in het wetenschappelijk onderwijs als in het hbo - in bijna alle gevallen veroorzaakt door een te laag gerealiseerd eindniveau. Daarnaast kregen de hbo-opleidingen met een herstelperiode ook het advies om meer aandacht te besteden aan onderzoeksvaardigheden.

Helpt

Uit het rapport van de NVAO blijkt dat de helft van de desbetreffende hbo-opleidingen hard gewerkt heeft aan het verbeteren van de procedurele kant van de toetsing en de beoordeling voor de eindschrijftingen. Volgens de NVAO viel bij deze opleidingen een verbetering in het niveau op: recente afstudeerwerken en scripties zijn duidelijk op hbo-niveau. Bij de andere opleidingen was

meer aan de hand: naast het niveau van de schrijftingen moesten er ook heldere beoordelingscriteria worden geformuleerd. Verder moesten de studenten tijdens het afstudeertraject beter worden begeleid. Opvallend volgens de NVAO is dat de opleidingen zich in hun herstelplannen niet tot deze verbeterpunten beperken: in de meeste gevallen worden ook de onderzoeksvaardigheden in het programma herzien of versterkt, krijgen de docenten scholing op het gebied van onderzoek of worden er meer gepromoveerde docenten aangenomen.

Vlaanderen

In Vlaanderen werden in 2013 in totaal 209 opleidingen door de NVAO afgehandeld. Dat is ruim een derde in vergelijking met Nederland, waar 603 opleidingen werden geïnspecteerd. Bij één op de zeven (bestaande) Vlaamse opleidingen zag de NVAO aanleiding tot het stellen van vragen of het voeren van een gesprek over de benodigde verbeteringen. Tien procent van de opleidingen werd daarna goedgekeurd (tweintig opleidingen), de resterende vijf procent voldeed uiteindelijk niet aan de basiskwaliteit (elf opleidingen). Deze opleidingen worden afgebouwd, bij andere opleidingen ingevoegd of krijgen een tijdelijke erkenning om de gewenste verbeteringen door te voeren (herstelperiode). Het aantal beoordelingsaanvragen voor nieuwe Vlaamse opleidingen was in 2013 beperkt: in totaal accreditteerde de NVAO vijf nieuwe opleidingen. In Nederland waren dat er 61.

